

Vrienden MAGAZINE

Tegendraads denken

Rubriek Ezelsoren

"Radicale hoop is – soms met de moed der wanhoop – volhardend blijven werken aan een betere wereld."

Column Kijken om een hoekje

"Je kan via kleding uitdragen wat je wilt."

Rubriek Rosemarijn kijkt

"Denken draden tegendraads?"

Inhoudsopgave

Vriendenmagazine nummer 3 september 2026 **Tegendraads denken**

Redactioneel	3	Jong-leren met gedachten	20
Voorwoord van de voorzitter	4	De Vriendenleesclub	21
Themaduiding	5	Ethiek en plein public	22
Interviews nieuwe ereleden	6-8	Rosemarijn kijkt	23
Verslag Filosofisch Café 31 mei	9	Filosofie aan de keukentafel	24
Verslag Filosofisch Café 21 juni	10	Vanuit al-Andalus	25
Tekst in Beeld	11	Terugblik de musical Spinoza	26-27
Grensverleggende muziekontwikkeling	12-13	Verslag Dag van de Filosofische Praktijk	27
Ezelsoren	14	Aankondigen	28
Mijmeren met Muis	15	Gedichten & Gedachten	29
Kijken om een hoekje	16-17	Colofon	30-31
De wending	18	Een Vriend voorstellen	32
De dans van Ariadne	19	ISVW-caravan	32

110 jaar

ISVW
VRIENDEN

De Vrienden-agenda

Vrienden Activiteiten en Cafés 2026

Kijk voor het complete programma op onze website!

Zo 27 SEP
13.00 - 17.00 uur

Start van de cyclus filmmiddagen Denken in het donker. We trappen af met Yorgos Lanthimos' *Poor things*, met Valerie Granberg.

Zo 4 OKT

Vrienden en ISVW-medewerkers rennen mee aan de Singelloop in Utrecht. We rennen 10 kilometer voor een bijzonder doel: de aanschaf en ombouw van een echte **ISVW-caravan!**

Zo 18 OKT
14.00 - 16.00 uur

Filosofisch café met Ereleden Albert van der Schoot en Jan Flameling.

Zo 22 NOV
14.00 - 16.00 uur

Filosofisch café met Hein van Dongen over Otto Duintjer

Redactioneel

Tegendraads denken

Geschreven en foto door:
Samira van de Meulengraaf

Ik ben gek op tegendraads denken. Hoe warser, hoe beter. En het liefst flap ik het er gewoon spontaan uit, zodat mensen je geschokt aankijken: "Dit kan ze niet écht menen." Ik hou daarvan, van die opschudding. Misschien ben ik daarom wel filosofie gaan studeren: zodat ik niet hetzelfde hoef te denken als iedereen, maar tegen de richting in kan denken.

Samen met mijn redactieteam heb ik zo geprobeerd wat tegendraadsheid in deze derde editie van 2026 te schrijven. Daarbij is de naam *Spinoza* opvallend vaak te lezen, maar ook minder voor de hand liggende onderwerpen passeren de revue. Zoals de muziek, waar Tijn Adams de tegendenker omschrijft als een 'creatieve dissonant' en Paul Lemmens ons laat kennismaken met de geschiedenis van het tegendraadse in de muziekontwikkeling.

Anja Hoogenboom zoekt die tegendraadsheid juist in de mode. Ze roept ons op de kracht van kleding niet te onderschatten. Angela Merkel in een bloemenjurkje: daar moest ik toch even om glimlachen. Mijn favoriet dit keer is *De dans van Ariadne* van Kobi Wapenaar en Hidde de Blouw. Een heerlijk gesprek tussen kunstfilosofen, waarbij er zo nu en dan toch een draadje los lijkt te zitten.

Het is leuk hoe tegendraads denken zowel doet denken aan filosofische critici uit de geschiedenis, als aan draden van stof in kleding en kunst, als aan draden die we terugvinden in de snaren van muziekinstrumenten. Aan jou als lezer de taak om nog de rode draad te zoeken.

Oh, en dit kiekje achter de schermen van Rosemarijn Krol die de intrigerende coverfoto maakte, wil ik jullie niet onthouden. Want dat weefgetouw is voor mij hét toonbeeld van tegendraads denken. Door letterlijk tegen de verticaal gespannen draden in te weven, ontstaan immers de mooiste patronen.

Ik wens jou veel leesplezier toe!

Liefs,
Samira
Eindredacteur van het Vriendenmagazine

Op de foto zien we Rosemarijn Krol in het TextielMuseum Tilburg.

Voorwoord van de voorzitter

Gemeenschap

Geschreven door:
Jaap Obbink

Waarde Vrienden!

Tegendraads denken, het thema van deze zomereditie, betekent letterlijk 'tegen de draad ingaand'. Oorspronkelijk verwijst de term naar een stof waarvan de haren of vezels in de tegenovergestelde richting worden gestreken, waardoor weerstand ontstaat. In overdrachtelijke zin duidt de term op een persoon die zich niet zonder meer conformeert aan heersende opvattingen, gewoonten of verwachtingen.

Tegendraadsheid is echter niet hetzelfde als dwarsheid of koppigheid. De term heeft zowel een alledaagse als een filosofische betekenis, en over die laatste heb ik het. Ik zie tegendraadsheid als een wezenlijke voorwaarde voor filosofisch en bestuurlijk werk. Zodra deze editie verschijnt, ben ik bijna de nieuwe voorzitter van de Vrienden en heb ik Fred Ahsmann opgevolgd, wat – zonder vals bescheiden te zijn – niet eenvoudig is. De officiële overdracht vindt plaats tijdens het Vriendenlustrum op 5 en 6 september 2026.

In het dagelijks leven ben ik werkzaam als advocaat. Ik behaalde mijn bachelor wijsbegeerte en ben daarnaast mediator en lid van geschillen- en bezwarencommissies. Hierin ondervind ik voortdurend het tegendraadse in de mens. Al wat langer maakte ik deel uit van het Vriendenbestuur en ik zie het als waardevol dat menige vergadering door een aangename en constructieve portie tegendraadsheid wordt gekleurd, met goede besluitvorming tot gevolg. Dat is tekenend voor de Vrienden en haar historie.

In het door Florian Jacobs en zijn vader geschreven boek *Markante Denkers* (2016) over de historie van de Vrienden en de ISVW, spat naast de bloemrijke ironie die de schrijvers erin leggen het tegendraadse van bestuurders van de Vrienden en de ISVW van iedere pagina.

Tegendraadsheid is niet alleen bestuurlijk, maar ook filosofisch relevant. Friedrich Nietzsche en Hannah Arendt (twee van mijn favorieten) nemen het tegendraadse als uitgangspunt en brengen zo de discussie op gang. Arendt heeft het daarbij vooral over handelen. Dat mogen de leden van het Vriendenbestuur verwachten, en het bestuur rekent op jullie handelend vermogen.

Ik doe dan ook een beroep op jullie om niet alleen deel te nemen, maar je ook aan te melden voor een van de vele commissies en activiteiten die ook dit jaar weer worden ontplooid, zoals de organisatie van filosofische cafés, een essaywedstrijd, de crowdfundingactie voor de ISVW-caravan, het archief, de filmcyclus 'Denken in het Donker', de subsidieverlening, enzovoorts.

Ik verheug me op een vriendschappelijke en tegendraadse verenigingstijd!

Waarom tegendraads denken?

Geschreven door:
Egbert Roosma

Tegendraadse denkers – intellectuelen die de gevestigde orde, de heersende moraal of de algemeen aanvaarde wetenschap durfden te bevragen – hebben onze wereld gevormd. Ze bewegen tegen de stroom in en dwingen ons om radicaal anders na te denken over bijvoorbeeld vrijheid, moraal en onze maatschappij.

Wereldwijd zijn er veel voorbeelden van tegendraads denkende mensen die nu geroemd worden, maar in hun tijd werden verguisd. Juist omdat hun ideeën strijdig waren met het gangbare beleid, de heersende wereldopvattingen of de politieke en religieuze macht. Pas later bleken deze ideeën vaak van onschatbare waarde en werden ze dankbaar aanvaard, omdat ze de wetenschap en/of het menselijk bestaan bleken te dienen.

In de zeventiende eeuw was er de nu beroemde Nederlandse filosoof Benedictus de Spinoza (1632-1677), die inging tegen de gevestigde opvatting van God en diens bijzondere relatie met de mens. Hij stelde, tot ontsteltenis van de staat en de religies, dat het een misvatting is om God als een bovennatuurlijk wezen te beschouwen. Zijn tegendraadse *Ethica* (1677) laat daar niets van heel, want hierin stelt hij dat God en Natuur één en hetzelfde zijn: "Deus sive Natura". Hiermee beweerde hij dat alles door natuurwetten wordt bepaald, dus ook de mens.

Zijn ideeën stonden haaks op de gangbare opvattingen van religies en waren levensbedreigend voor hem. Hij durfde de *Ethica* dan ook niet tijdens zijn leven uit te geven. Hoewel ook nu zijn filosofie lang niet door iedereen wordt gedeeld, is dit in ieder geval in de westerse samenlevingen geen reden meer om zijn aanhangers te bedreigen. Integendeel, zijn opvattingen over de ideale staatsvorm worden breed gehuldigd.

Al eerder had de astronoom Galileo Galilei iedereen tegen de haren ingestreken door, in het kielzog van de zestiende-eeuwse Copernicus, te beweren dat de zon en niet de aarde het middelpunt van het zonnestelsel was;

het zogenaamde *heliocentrisme*. Dat ging lijnrecht tegen de leer van de katholieke kerk in. Hij werd veroordeeld voor ketterij en geloofsdwaling, en onder streng huisarrest geplaatst. Later bleek hij gelijk te hebben, werd hij gezien als een groot astronoom en vormde dit de sprong naar een beter begrip van het heelal.

Een andere beroemde tegendraadse wetenschapper, Charles Darwin, zette in de negentiende eeuw de wereld op zijn kop met zijn evolutietheorie. De evolutietheorie van Darwin is al 150 jaar oud, maar vandaag de dag nog steeds actueel. De theorie legt uit hoe planten, dieren en zelfs de mens zijn ontstaan uit een voorouder en zich dankzij natuurlijke selectie aan hun omgeving hebben aangepast. Daarmee wijkt Darwins evolutietheorie sterk af van de andere (natuurfilosofische) theorieën over het leven die daarvoor bestonden.

In reactie op Darwins publicatie ontwikkelden zich religieuze tegenbewegingen die de evolutietheorie als een aanval op de schepping door God beschouwden. Na Darwin ontdekten wetenschappers DNA en genen als basis voor de selectie die in de evolutietheorie werd beschreven. Daarmee sloeg het onderzoek naar evolutie een nieuwe weg in die momenteel nog steeds wordt bewandeld.

Hierbij mag de eigentijdse filosoof Giorgio Agamben niet ontbreken. Tijdens een recent filosofisch café gaf Ype de Boer een voordracht over zijn filosofie. Agambens denken over de mens, diens verhouding tot de aarde, de wereld, religie en politiek is onconventioneel én tegendraads. Zijn publicaties en publieke optredens roepen vaak heftige discussies op en bieden ruimte voor brede herbezinning op gevestigde waarden en opvattingen.

Het moge duidelijk zijn: door tegendraads denken wordt onze kennis over de natuur en de plaats van de mens daarin vergroot. Ook al willen dwarsdenkers hier niet aan!

Jan Flameling

Een maatschappijkritische verbinder in verandering

Tijdens de ALV op 21 juni 2026 ontving Jan Flameling (1950) het erelidmaatschap van de Vrienden. Hij geeft al meer dan dertig jaar les aan de ISVW. Jan Flameling studeerde filosofie in Groningen, Amsterdam, Keulen en Berkeley. Via zijn Filosofisch Bureau 'Ataraxia' deelt hij zijn kennis met bedrijven en particulieren.

Jan groeide op in een typisch jarenvijftiggezin: een vader die marine-officier was en een conservatieve moeder. Toen de jaren zestig aanbraken, veranderde alles. Jan: "Toen ik eenmaal zestien was, dacht ik, het moet toch anders gaan dan hoe het voor mij uitgestippeld is. Ik begon na te denken over hoe de maatschappij anders zou kunnen zijn. Voor een groot gedeelte is dat altijd zo gebleven. Ik ben uit een soort verzet in de alternatieve scene terecht gekomen. De Hitweek en Aloha schreven over de alternatieve jongerencultuur in Amerika en Duitsland. Dat vond ik fantastisch. Daar heb ik een geweldige belangstelling voor muziek gekregen naast datgene wat ik van huis uit kende, de klassieke muziek. Wat het vooral opleverde was dat ik geïnteresseerd raakte in maatschappijkritiek."

Een van de eerste filosofen die hij las, was Herbert Marcuse: "Ik leerde dat je met filosofie kritisch naar de maatschappij én naar jezelf kunt kijken. Ik zat bij de scholierenbeweging en wij keken naar de Studentenbeweging wat die deed. Bijdragen aan verandering in mezelf en in de maatschappij, dat was mijn motivatie om filosofie te studeren." In Groningen volgde Jan colleges bij Lolle Nauta, die over Marcuse had geschreven: "Nauta was een geweldige docent, hij gebruikte beelden in de klas en was geïnteresseerd in wetenschapsfilosofie."

Jans muzikale smaak en zijn filosofische zoektocht ontwikkelden zich breed. Van The Rolling Stones, Jimi Hendrix en Frank Zappa

naar originele blues, soul en de California-sound van de jaren zeventig. Toen hij naar Duitsland verhuisde, ontdekte hij ECM Records: "Dat palet wordt steeds breder. Als je gaat reizen, hoor je andere muziek en andere geluiden."

In Keulen leerde hij over Heidegger en oosterse filosofie, zoals taoïsme, en deed hij aan biologisch-dynamische landbouw en yoga. Begin jaren tachtig kreeg Jan een beurs om in Berkeley bij de wetenschapsfilosoof Paul Feyerabend te studeren, die echter tegen hem zei: "Je bent eigenlijk helemaal op de verkeerde plek. Je weet wat over Aristoteles, Popper en Kuhn. Maar kan je meepraten over astrofysica en kwantummechanica? Want daar hebben wij het ook over."

Feyerabend stuurde Jan naar Richard Rorty: "Hij was in die tijd heel beroemd, maar ook heel beminlijk en stond open voor mij. Hij stuurde mij zijn ongepubliceerde manuscripten in de tijd dat ik zelf met mijn scriptie bezig was. Zo werd ik een Rortykenner."

Harry Kunneman en Rosi Braidotti van de Universiteit Utrecht wilden zijn promotor worden. Dat gaf hem de kans om zich bezig te houden met feministisch denken. Toen Jan een onderzoeksbeurs werd geweigerd omdat hij "te oud" was, besloot hij niet naar de rechter te stappen. In plaats daarvan luisterde hij naar het advies van zijn vrouw, Mariëtte: "Waarom ga je niet buiten de Universi-

teit werken en filosoferen in Griekenland?" Ze schreven brieven aan familie, vrienden en kennissen met het verzoek 25 gulden te storten, voor de oprichting van zijn Filosofisch Bureau. Met hulp van een artikel in NRC van Ger Groot, groeide zijn idee uit tot filosofische denkvakanties in Griekenland. Al snel volgden artikelen in *Filosofie Magazine* en later cursussen in India over oosterse en westerse filosofie.

In 1996 vroeg Paul Wouters hem om een denkvakantie te geven voor ISVW, de voorloper van de huidige summerschool: "Toen voelde ik me wel een jonge hond tussen al die oude mensen die zo oud waren als ik nu." Een probleem dat hij nog steeds herkent: hoe trek je nieuwe mensen aan? Zijn oplossing? Nieuwe thema's en docenten, zoals Michel Dijkstra en Renate Schepen, die zich richten op oosterse respectievelijk Afrikaanse filosofie.

Zijn benadering is verbindend: "Ik ben voor de verbinding, niet voor tegendraads denken. Als je oosterse filosofie combineert met neurobiologie of ethiek, krijg je een verhaal dat ontzettend sterk is."

Jan ziet een rol voor ISVW bij het denken over zowel het ecologische vraagstuk als het verschil tussen arm en rijk, geïnspireerd door denkers als Kate Raworth (donuteconomie) en Ingrid

Geschreven door: Janneke van Wijk

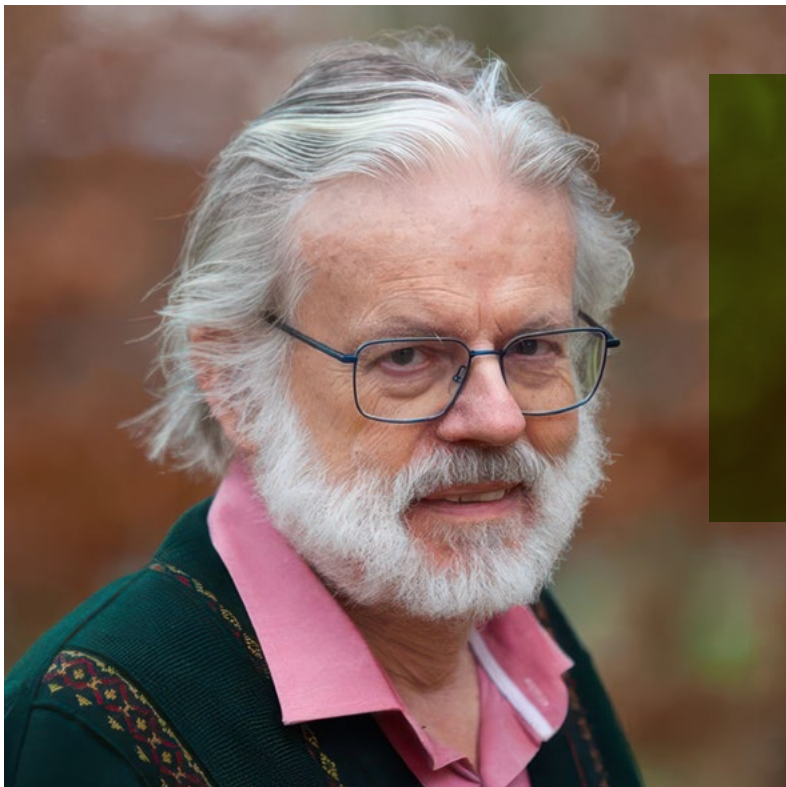
Robeyns (limitarisme). Jan: "De ISVW is 110 jaar geleden opgericht voor vrede en een betere omgang met elkaar. Laten we dat in onze tijd oppakken, met het ecologische vraagstuk erbij."

De flow van flierefluiten

Dit gesprek vond plaats in het huis van Jan Flameling in Amsterdam. Jan noemt zichzelf een flierefluiters en de manier waarop hij meebeweegt in zijn carrière met wat zich aandient, in relatie met de ander, getuigt hiervan. Zoals de vlierboom niet alleen fluitjes voortbrengt maar ook geneeskraft, zo verbindt Jan speelsheid met diepgang.

Albert van der Schoot

Gezond wantrouwen, intellectuele nieuwsgierigheid en een passie voor vorm

Op 21 juni 2026 benoemde het Vriendenbestuur Albert van der Schoot tot erelid van de vereniging. Albert doceert al vijfendertig jaar aan de ISVW. Hij is musicoloog en filosoof en doceerde esthetica, cultuurfilosofie en muziekfilosofie aan de universiteiten van Amsterdam, Antwerpen en Indiana. Aan de hogeschool voor de kunsten ArtEZ was hij lector 'Kunst en Reflectie'. Hij publiceerde meerdere boeken en woont in een prachtig PentAhouse.

Van der Schoots intellectuele nieuwsgierigheid en kritische blik ontstonden al op jonge leeftijd. In groep 7 van de basisschool beleefde hij een vormend moment, toen een schoolpsycholoog hem ten onrechte als ongeschikt voor het middelbaar onderwijs bestempelde.

Albert: "Een van de opgaven betrof de vergelijking tussen twee begrippen. Daarvan moesten we vaststellen of begrip A de oorzaak was van begrip B, of juist het gevolg ervan, of dat beide begrippen hetzelfde betekenden. Tot zover geen probleem. De begrippen horen en luisteren kon ik niet met causaliteit afdoen. Ik was in die tijd met deze begrippen bewust bezig. Ik volgde met mijn moeder een cursus: 'Leren luisteren naar muziek' door Ru Sevenhuysen. Voor de psycholoog waren deze twee begrippen exact hetzelfde. Ik was met stomheid geslagen. Hoe kon een deskundige zo dom zijn? Mijn vertrouwen in autoriteiten en met name psychologen is sinds die dag zeer beperkt. Het is heel gezond om ze te wantrouwen en er toch naar te luisteren en te kijken wat het waard is."

Zijn ouders, die zelf geen middelbare school hadden gevolgd, zorgden ervoor dat hij onderzocht werd bij een psychologisch instituut. Uit dat onderzoek kwam naar voren dat hij naar het gymnasium kon. In de nalatenschap van zijn ouders vond hij een brief van het instituut aan zijn ouders: "Het komt niet vaak voor dat we iemand met een IQ van 154 te onderzoeken krijgen, dus dat vonden we heel leuk om te doen. Dank u wel."

De combinatie van intellectuele passie en scepsis kenmerkt zijn loopbaan. Van der Schoot zal niet nalaten om bestaande opvattingen te betwisten. Albert: "In alle fases heb ik tegendraads gedacht en dat doe ik nog steeds. Ik heb een discussie lopen met het programma Twee voor Twaalf. Dat kunsthistorici beweren dat de gulden snede voor schilders in de Renaissance zo belangrijk was, is totale flauwekul. Er is geen enkele schilder die in de Renaissance schilderde volgens de gulden snede of zo zijn doeken heeft ingedeeld. Dat is een negentiende-eeuwse manier van denken." Zijn boek *De ontstelling van Pythagoras* (1998) is een voorbeeld van zijn toewijding om diepgewortelde misvattingen te ontkrachten.

Ieder jaar in februari geeft hij samen met Karin Braamhorst een cursus met kunst en filosofie als bindende elementen: "Met het feit dat er zoveel mensen blijven terugkomen ben ik heel blij. We laten de cursisten de onderwerpen bepalen. Soms kiezen ze een tijdvak of

een geografische afbakening, soms een thema. Daarnaast geef ik ook muziekcursussen. Veel mensen die aan de Muziekweek (ISVW 1992-2016) meededen zijn meegegaan naar de februaricursus. We zijn ook heel blij met nieuwe cursisten en dat is redelijk fiftyfifty."

Ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag maakte Albert een muziekstuk met de naam *Ergazou* (produceer een werk) geïnspireerd door Socrates: "Ik ben een heel theoretisch mens. Ik ben geen musicus, in de verste verte niet. Je kunt niet alles. Ik heb nooit leren componeren, hoe kan ik dan zo'n stuk maken? Het eerste thema is niet majeur en ook niet mineur dus heb ik besloten dat het een non-binair thema is. Dan volgt de keuze wil ik tonaal of atonaal componeren. Ik koos voor een verwijde tonaliteit." (Zie YouTube voor het stuk en de uitleg).

Albert gaat uit van de muziek en niet de luisteraar als object van studie. Albert: "Als ik met Jos Kessels naar een concert ben geweest en we gaan samen wat drinken dan vraagt Jos: 'wat is er nou met jou gebeurd tijdens het luisteren?' Ik zeg dan, 'dat interesseert me niks. Mij interesseert, wat is er met dat stuk van Beethoven gebeurd'".

Een huis vol symboliek

Dit gesprek vond plaats in zijn zelfgebouwde PentAhouse in Apeldoorn waar Alberts fascinatie voor de gulden snede en een Eerbetoonklok aan zijn docent Peter Schat samenkomen. Het huis bevat twaalf glas-in-looddakramen die de vondst van Schat visualiseren: in 1982 toonde hij aan dat er precies twaalf verschillende chromatische drieklanken bestaan.

Een portret van Albert van der Schoot in muziek

- Beethoven 1e Romance voor viool in G, op.40
- Dvorák Symfonie no.9 op. 95dl 4
- Bartók Tavas (uit 27 koorwerken, 1937)
- Mahler Lied von der Erde dl1
- Van der Schoot Ergazou, dl 3

Meer weten?

Uitleg over de link tussen muziektheorie en het dak van zijn huis.

Over zijn laatste boek een interview.

Zijn eigen stuk *Ergazou*.

En de uitleg daarbij.

Verslag Filosofisch Café mei 2026

Over Giorgio Agambens uitzonderingstoestand

Geschreven door: Tijn Adams
Foto's: Erwin van Aalst

Op 31 mei 2026 mochten de Vrienden zich weer opmaken voor een nieuw filosofisch café, deze keer in een goedgevulde Van Eedenzaal. De gastspreker – voor mij tevens een oud-docent – was niemand minder dan filosoof Ype de Boer. Hij zou de middag gaan vullen met de prikkelende kritieken van Italiaans filosoof Giorgio Agamben (1942-heden), en ik zat er op het puntje van mijn stoel klaar voor.

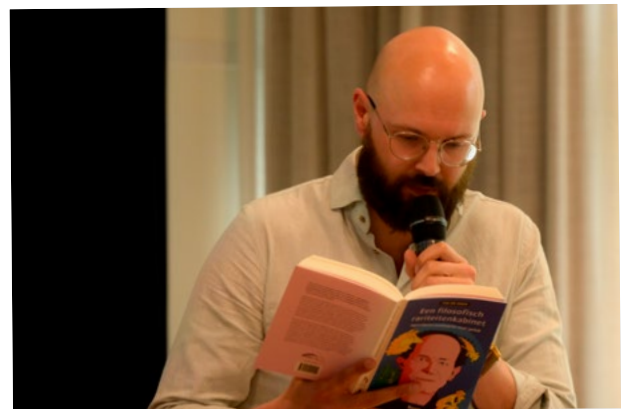

„*Degenen die door de soeverein worden buitengesloten, staan in een 'hulpeloze' - of vanuit Agambens vocabulair: 'naakte' - verhouding tot de wet.*

Ype nam ons mee in Agambens definitie van de soeverein. Deze bepaalt wie wél en wie niet als volwaardig mens mag meedoen in de samenleving. Degenen die door de *soeverein* worden buitengesloten, staan in een 'hulpeloze' – of vanuit Agambens vocabulair: 'naakte' – verhouding tot de wet.

Met deze sleutelbegrippen lichtte Ype de *uitzonderingstoestand* toe: een toestand die bij dreiging door de soeverein kan worden uitgeroepen, waarin de 'normale' orde tijdelijk wordt opgeschort om uitzonderlijke maatregelen te nemen. Agamben merkt op dat de soevereinen van vandaag steeds vaker, en op steeds abstractere gronden, een beroep doen op die uitzonderings-toestand. Denk niet alleen aan directe gevaren als oorlog en natuurrampen, maar ook minder tastbare vormen als pandemieën of klimaatverandering. Agamben confronteert ons met de vraag in hoeverre eenieder van ons niet constant in een virtuele toestand van 'naakt leven' verkeert.

Ype wist Agambens filosofie uit te leggen in taal die zowel helder als beeldend was. Hij gaf mij een gevoel van verbijstering over de intriges van onze complexe wereld en tegelijkertijd een enthousiasme om daarover verder te filosoferen. Een geslaagde middag met achteraf een geslaagd drankje!

Verslag Filosofisch Café juni 2026

Sterrenstof zijn wij en dat geeft hoop!

Tijdens de goedbezochte bijeenkomst op de langste dag van het jaar kregen de Vrienden van ISVW een boeiende presentatie van *Sterrenstof zijn wij* (2005) van sterrenkundige Margot Brouwer. Zij nam ons mee langs de sterren én op haar persoonlijke zoektocht naar antwoorden op grote, existentiële vragen.

Brouwer wist met humor en in begrijpelijke taal de kloof tussen wetenschap en geloof te overbruggen. Haar gelovige opvoeding en haar worsteling met de vragen die dat geloof bij haar opriep, brachten haar uiteindelijk op het pad van de wetenschap. Die zoektocht leidde niet tot wanhoop, maar tot een hoopvol perspectief op mens, kosmos en betekenis. Daarbij laat zij zich filosofisch inspireren door Benedictus de Spinoza, die vier eeuwen geleden beschreef hoe wij verbinding, zin en geluk kunnen vinden in onze eenheid met het oneindige heelal, dat hij 'God' noemde.

„

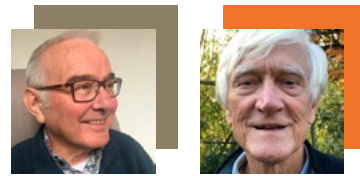
Als afzonderlijke entiteit gaan we nergens heen. We zijn ontstaan uit sterrenstof en keren daartoe terug.

De presentatie was opgebouwd rond zeven existentiële vragen:

1. Waar ben ik?
2. Bestaat God?
3. Heeft het bestaan zin?
4. Wat kunnen we weten?
5. Wie ben ik?
6. Waarom bestaat het kwaad?
7. Waar ga ik heen als ik sterf?

Op de eerste vraag is het antwoord duidelijk: we leven op aarde, in ons zonnestelsel, de Melkweg en uiteindelijk in het voor ons zichtbare universum. De tweede vraag is minder vanzelfsprekend. Brouwer, opgegroeid met het geloof in een persoonlijke God, heeft zich 'bekeerd' tot Spinoza's "Deus sive Natura": God, ofwel de natuur. God is daarmee niet een bovennatuurlijke macht, maar het alomvattende, samenhangende geheel waarin alles causaal met elkaar verbonden is. Einstein vatte dit samen als zijn geloof in Spinoza's God, die zich openbaart in de wetmatige harmonie van alles wat bestaat.

Daarmee raakt zij ook aan de vraag naar de zin van het bestaan. De natuurwetten lijken geen toeval, terwijl Spinoza uitgaat van een oneindige

Geschreven door:
Stefan Steenkamp en Egbert Roosma

werkelijkheid waaruit oneindig veel dingen kunnen voortvloeien. Dat roept zelfs de mogelijkheid van meerdere universa – een multiversum – op.

Bij de vraag wat wij kunnen weten, komen verschillende filosofische opvattingen over kennis aan bod, van Plato en Aristoteles tot hedendaagse wetenschappers. Sommige verwachten ooit een allesomvattende theorie, andere betwijfelen dat.

Op de vraag 'Wie ben ik?' kiest Brouwer voor Spinoza's *panpsychisme*: materie en bewustzijn zijn beide attributen van één substantie, namelijk God/Natuur. Een afzonderlijk bestaande ziel is er dan dus niet. Daarmee volgt ook het antwoord op de vraag wat er na de dood gebeurt: als afzonderlijke entiteit gaan we nergens heen. We zijn ontstaan uit sterrenstof en keren daartoe terug.

Ook het kwaad bestaat volgens Spinoza niet op zichzelf. Wat het voortbestaan bevordert, noemen wij goed; wat het belemmert, ervaren wij als slecht of kwaad.

Brouwers jarenlange zoektocht heeft haar hoop en steun gegeven in haar eigen, soms moeizame bestaan. Tijdens de gedachtewisseling kwam ook de spanning tussen de kwantummechanica en Spinoza's determinisme aan bod. Voor Brouwer verandert dat haar spirituele rust niet. De kunst is te aanvaarden wat ons overkomt en daarin te handelen. Je bent en blijft één met de natuur, ook wanneer die minder begrijpelijk is.

Wat vond je van dit verslag?

Wij zijn benieuwd naar je mening, ervaringen en suggesties. De redactie hoort graag van haar lezers. Stuur gerust een e-mail naar:

vriendenmagazine@vrienden-isvw.nl

Tekst in Beeld

De Grote Oceaan

Gemaakt door:
André Frank

Een oudere zus van mij overleed na zes jaar dementie.
Voor haar schreef ik *De Grote Oceaan*.

Destijds kampeerden wij met ons gezin aan een groot meer.
Mijn zus kon al goed zwemmen. Mijn jongere broer en ik nog niet.
Op een middag kwam mijn oudere zus het water uit en zei tegen onze vader:
"Ik wil in De Grote Oceaan zwemmen."
"Maar dit meer is toch groot genoeg," kreeg zij als antwoord.
"Ja, het is heel groot, maar de oceaan is groter."

Onze vader dacht even na en zei toen: "Dan heb ik goed nieuws voor je, want je zwemt er al in. De rivier en de beekjes die uitkomen in dit meer stromen verder naar de oceaan. Vanaf hier kan je het niet zien, maar je zwemt al in het water dat in verbinding staat met de oceaan, dus zwem je er al in."

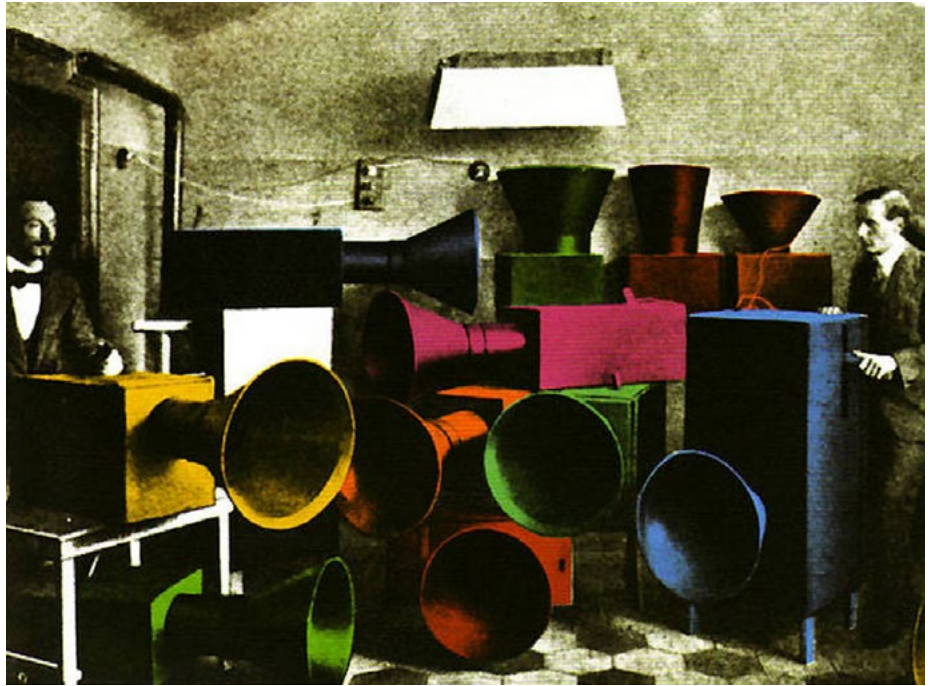
Plotseling ontstond er tumult langs de waterkant.
Mijn jongere broertje was te ver het meer ingelopen en riep om hulp.
"Ga je broertje maar redden voor hij wegdrijft naar de oceaan," zei onze vader.
Mijn zus was snel ter plekke van het drama en redde hem van 'De Grote Oceaan'.

Ik denk dat we allemaal in verbinding staan met iets groters. Iets zo groots dat wij het niet kunnen overzien en bevatten. Dementie zou heel goed het loslaten kunnen zijn van bekende kaders en een langzaam wegdrijven naar 'De Grote Oceaan'; naar een andere dimensie.

Grensverleggende muziekontwikkeling

Uit de historie blijkt dat eigengereid denken en handelen onontbeerlijk waren voor doorbraken in de maatschappij, maar ook in de cultuur. Daarbij gaan eigenzinnigheid, dwarsheid dan wel tegendraadsheid vaak hand in hand. Meer specifiek gaat het hier om wat deze houding voor de ontwikkeling van de muziek heeft betekend en nog steeds betekent: "Muziek die afwijkt van de traditionele stijl of gebaande paden wordt tegendraads genoemd." Juist de tegendraadsheid heeft de muziekwereld gebracht tot waar zij nu is. Zo vindt de huidige dancemuziek haar oorsprong aan het begin van de vorige eeuw. Veel mensen staan daar niet bij stil, maar door het tegendraads denken van enkele visionairs is er nieuwe, andere muziek ontstaan. Of het je smaak is, is weer een ander verhaal.

Afbeelding: Luigi Russolo, Ugo Piatti en hun 'Intonarumori'.

Tegendraadsheid in de muziekgeschiedenis lijkt bijna synoniem te zijn met vernieuwing of vooruitgang. Ik noem een paar gebeurtenissen. De Italiaan Luigi Russolo (1885–1947)

nieuwe en radicale muziek. Russolo was echter wat extremer in zijn opvattingen dan velen van zijn tijdgenoten. Hij schreef: "Muziek moet alleen gemaakt worden door gebruik

Het eerste concert met deze bevrijde muziek vond plaats in april 1914 in Rome. Russolo en medefuturist Tommaso Marinetti voerden het zelf uit, met behulp van de boxen. Het publiek was geschokt en pikte het niet. Beide heren werden dan ook beloond met een lawine aan rotte groenten en fruit. Het publiek was er toen nog niet klaar voor, maar Russolo bracht door zijn anders denken wel een beweging op gang. Samen met anderen stond hij namelijk aan de wieg van de elektronische muziek en daarmee aan de basis van alle toekomstige elektronische muziek, van experimentele muziek tot de dance van nu.

Op 17 november 1969 vond de 'Aktie Notenkraak' plaats. Een groep originele en tegendraadse musici verstoortte een concert van het Concertgebouworkest onder leiding van Bernard Haitink. De inmiddels bekende musici Louis Andriessen, Reinbert

”

Tegendraadsheid in de muziekgeschiedenis lijkt bijna synoniem te zijn met vernieuwing of vooruitgang.

schreef in 1913 het manifest *L'Arte dei Rumori* (*The Art of Noise / De Kunst van Geluid*). Russolo was een zogenaemde 'futurist'.

De 'futuristi' waren helemaal weg van machines en nieuwe technologie. In die periode speelde immers wat nu de industriële revolutie wordt genoemd. De futuristen zochten naar

te maken van lawaai. Alleen op deze manier kan de muziek bevrijd worden uit haar 'gevangenis'. Die gevangenis moet je zien als de 'gewone' klassieke muziek, uitgevoerd door bijvoorbeeld een strikkwartet. Daar moest men, zo vond Russolo, maar eens vanaf. Hij ontwikkelde daarom nieuwe 'muziek-instrumenten': dozen met daarop een hoorn; de 'intonarumori'.

de Leeuw, Misha Mengelberg en Peter Schat gebruikten ratels, toeters en knijpknikkers om duidelijk te maken

lende muziekthema's, bij Hoketus meer schurend) en zijn eigenzinnige opera's. Misha Mengelberg verlegde

rechtbank was schrijver en dichter Jean Cocteau aanwezig. Hij stond pal achter Satie en schreeuwde regelmatig "Cul!" door de zaal. Cocteau werd door de aanwezige politie gearresteerd en hardhandig verwijderd. Satie moest acht dagen de cel in. Nu kijkt niemand er meer van op als er een 'afwijkend' muziekinstrument of voorwerp tijdens een muziekvoorstelling wordt gebruikt.

” *Stop eens met dat lawaai en ga eens échte muziek maken!*

dat de programmering te behoudend was. Er moest meer aandacht komen voor moderne muziek.

Deze musici verspreidden pamfletten en wilden het publiek uitnodigen voor een gesprek. Dat kwam er niet. De politie verwijderde de onruststokers. Maar toch: door de actie kwam er uiteindelijk wél ruimte voor nieuwe, moderne klassieke muziek.

Reinbert de Leeuw werd zo'n beetje de vaandeldragende dirigent van de moderne muziek. Louis Andriessen werd wereldberoemd met zijn eigen, Hoketus- en minimalachtige muziek (korte, herhaalde, langzaam wisse-

de grenzen binnen de jazz, samen met zijn kompaan, drummer Han Bennink, en hun ICP-orkest. Peter Schat ontwikkelde de 'toonklok', een nieuw compositiesysteem. Ook richtte hij STEIM op, de studio voor elektro-instrumentale muziek.

Erik Satie (1866–1925) gebruikte in zijn compositie *Parade* (1917) een typemachine (!). Het stuk werd zeer negatief besproken door de toen gevierde kunstcriticus Gabriel Fournier. Satie kon het niet laten Fournier stevig van repliek te dienen: "Monsieur et cher ami – vous êtes un cul (reet-p.l.), un cul sans musique!" Als reactie klaagde Fournier Satie aan. In de

Het moge duidelijk zijn dat eigenzinnig dan wel tegendraads denken beweging en vernieuwing heeft gebracht in de wereld van de muziek. De huidige 'vernieuwing' komt vooral van kunstmatige intelligentie (AI). Het samenstellen van muziek lijkt echter veel op wat er in *Tin Pan Alley* (1885–1920) of *The Brill Building* (ca. 1950–1960) gebeurde. Ondanks de gigantische hoeveelheid – inmiddels al meer dan vijftig duizend nummers per dag – niets nieuws dus. Als je het mij vraagt, hebben we dringend een Russolo, of beter een Oloss, nodig: "Stop eens met dat lawaai en ga eens échte muziek maken!"

Rubriek Ezelsoren

Hoopvol pessimisme – Mara van der Lugt

Geschreven door:
Hidde de Blouw

De omslag van het boek (2025) toont een schilderij van G.F. Watts: "Hoop die op een wereld zit, met geblinddoekte ogen, spelend op een lier waarvan alle snaren gebroken zijn behalve één. Uit dat snaartje probeert ze alle mogelijke muziek te halen, terwijl ze gespannen luistert naar dat kleine geluid." Het lijkt eerder wanhoop dan hoop te verbeelden. Maar Watts verzette zich tegen een pessimistische uitleg: "Hoop hoeft geen verwachting te betekenen." Kan hoop bestaan zonder verwachting? Kan pessimisme zelf hoopvol zijn? Welke typen hoop zijn er en in welke contexten? Is hoop een deugd of een plicht? Mara van der Lugt belicht deze vragen vanuit vele invalshoeken: analytisch, literair, moreel en emotioneel.

„
Hoop brengt je
ergens heen;
werk helpt je
erdoorheen.

Wanneer we hopen op iets waarvan we zelf denken dat het onmogelijk is, of wanneer onze hoop gebaseerd is op een irrationeel geloof, is dat valse hoop. Terechte of goede hoop moet op een of andere manier geworteld zijn in rationaliteit en realistische mogelijkheden, hoe onwaarschijnlijk of onvoorspelbaar ook.

Het begrip hoop is dubbelzinnig en heeft schaduwkanten. Als iemand hoopt op iets wat anderen schaadt of fundamenteel onrechtvaardig is, dan is dat verkeerde hoop. Als iemand ergens op hoopt, maar niets onder-

neemt (of nalaat) om die hoop te verwezenlijken, is dat misplaatste hoop. "Hoop betekent alleen dat een andere wereld mogelijk is – niet beloofd of gegarandeerd. Hoop is slechts een beginpunt; het is geen vervanging voor actie, maar een fundament ervoor. Hoop brengt je ergens heen; werk helpt je erdoorheen."

We leven in een onzekere tijd. Het klimaat, rampen, oorlogen, de uitputting van de aarde en de mondiale en lokale politieke conflicten roepen de vraag op: zijn we de toekomst aan het verliezen? Wat mogen en kunnen we nog hopen? Wat vertellen politici en de media ons, en wat vertellen we elkaar? Wat verwachten of eisen we zelfs van elkaar?

Verzet en activisme tegen misstanden worden kwetsbaar wanneer ze blijven hopen op succes: hoop als optimistische verwachting dat acties het gewenste resultaat zullen – en moeten – hebben. Met verlammende teleurstelling als dat resultaat uitblijft.

Maar is het wel juist om pessimisme gelijk te stellen aan wanhoop en opgeven? Je terugtrekken en wachten op het onvermijdelijke noodlot: dát is fatalisme. Hoe kan hoop ons helpen om daaraan voorbij te komen?

We ervaren een radicale onzekerheid over de toekomst. De opgave is niet om te geloven of ons te laten beloven dat de gewenste toekomst alsnog zeker zal gebeuren, maar om te leren handelen binnen onzekerheid. Hoe klein, of zelfs nihil, de handelingsmarges ook zijn, de toekomst is open. "Hoop is geen prognose." Het is een oriëntatie van de geest en het hart, geworteld in een diepe innerlijke ervaring die te maken heeft met de "zekerheid dat iets (goeds doen) zin heeft, ongeacht de uitkomst".

Deze rubriek is geen recensie, geen bespreking, geen samenvatting, maar een collage van uitgekozen en geparaciteerde uitspraken.

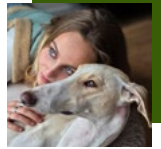
Radicale onzekerheid mag geen excuus worden voor berusting, maar moet aanleiding zijn tot **verantwoordelijkheid**. Dat wil zeggen: actief **antwoord** geven op het lijden en het kwaad in de wereld. Vanuit jezelf en samen met anderen. Radicale hoop is – soms met de moed der wanhoop – volhardend blijven werken aan een betere wereld. Omdat die op zichzelf waardevol is en juist in die moeite waarde wordt gecreëerd.

Van der Lugt, M. (2025).
Hoopvol Pessimisme, Boom.

Snuffelen als filosofisch verzet

Muis is een galgo espanôl van twee jaar oud. Ze woont samen met haar 'zussen' Delphi en Dommel in Maaskantje. Ze is de hond van Claudia en Esther, oprichters en eigenaren van de *Dog-Coach*; een hondenschool die het beste uit jouw hond haalt.

Geschreven door:
Samira van de Meulengraaf en Muis

Allicht herken je als hondeneigenaar die momenten waarop je hond minutenlang iets volkomen zinloos lijkt te doen. Zo kan Muis prinsheerlijk in haar mandje buiten in de zon liggen en zeer aandachtig staren – haar kopje schuin, haar oren gespitst – naar... helemaal niks! Of kunnen honden dan toch geesten zien, zoals soms wordt gezegd? Dat zou tenslotte mijn enige verklaring zijn.

Zo is er ook die plotselinge ruk aan de riem, waardoor je een halve meter terug de straat op wordt getrokken, omdat Muis per se aan dat éne grassprietje moet snuffelen. En het liefst minutenlang.

Dat voelt als een soort tegendraads verzet tegen de efficiënte draaimolen waarin de westerse mens zich gestort lijkt te hebben. Jouw hond lijkt te zeggen dat tijd verspild mag worden – althans, verspild vanuit óns perspectief. Muis weigert mijn 'nuttigheidslogica': een wandeling is er om te plassen en te poepen; efficiëntie ten top. Niks daarvan! Een wandeling is er om geuren te verkennen, stil te staan, onverwachte wegen in te slaan en vooral niets aan te trekken van gehaaste mensen die door hun telefoon worden uitgelaten.

Heerlijk. Even samen tegen de stroom van de dag in...

Onthaasting is inmiddels een trend die veel mensen met grote haast proberen te cultiveren. We moeten zo snel mogelijk bewuster leven, mediteren, gezonder eten en vooral kritischer worden op die vermalelijde productiviteitsmaatschappij. En ondertussen dragen we daar vrolijk aan bij: zelfs onze rust moet efficiënt worden georganiseerd.

Muis niet. Muis is pas echt tegendraads. Niet schaapachtig hip, maar authentiek honds. En soms moet je daarvoor écht niet luisteren. Niet een beetje niet luisteren en vervolgens bewust besluiten niet te doen wat iemand van je vraagt. Nee, het niet eens horen, omdat er op dat moment andere dingen belangrijker zijn. Zoals rennen in de wind met de zonnestralen op je vacht.

Muis is pas echt tegendraads. Niet schaapachtig hip, maar authentiek honds.

Interessant is dat de Vlaamse filosoof Ignaas Devisch (1970-heden) juist weinig moet hebben van al die adviezen over onthaasting en mindfulness. Volgens hem maken we onszelf er soms alleen maar gekker

mee: we creëren een nieuwe plicht om te ontspannen. Alsof ook rust iets is wat we goed moeten leren doen.

In plaats daarvan zouden we volgens Devisch onze rusteloosheid juist moeten inzetten om onze passies na te streven. Die rusteloosheid is namelijk precies datgene wat de mens al eeuwenlang voortstuwt.

Dat maakt dat ik na een heerlijke wandeling met Muis toch weer als een gek achter mijn computer kruip om dit stuk te typen. En misschien is dat ook helemaal niet erg. Ik ben immers mens en zij is hond. Zo simpel als dat.

Maar Muis leert mij dat er fundamenteel andere manieren bestaan om te leven. En daarmee verbreedt ze mijn horizon, zonder dat ik daar een zelfhulpboek over 'slow living' voor hoeft te lezen. Dus... efficiënt hè, zo'n wandeling?

Kijken om een hoekje

Het opstandige in de mode versus het conformisme

Bij tegendraads denken moest ik direct aan mode denken. Letterlijk omdat er draden worden gebruikt, maar ook overdrachtelijk omdat het recalcitrante juist in de mode getoond kan worden. Noem als schoolvoorbeeld de punk-beweging; was die niet dé manier om je kont tegen de krib te gooien? Met piekerig haar dat stijf stond van het zeepsop, je rat op de schouder, een veiligheidsspel in de mondhoek en leren kleding behangen met vervaarlijke kettingen, om maar goed je anarchistische houding te laten zien!?

Modeontwerpster Vivienne Westwood (1941-2022) was het boegbeeld van de punk. Tot op hoge leeftijd bleef zij een rebelse tante. Zij vond dat je door kritisch denken en verzet tegen de vastgeroeste normen je eigen vrijheid kon ontwikkelen. Dat kwam in de punk tot uiting in onconventionele kleding en een opvallende haardracht. Zij was geïnspireerd door de filosoof Bertrand Russell (1872-1970) met zijn boude uitspraak: "Orthodoxie is het kerkhof van de intelligentie".

Hoe je er ook tegenover staat, zowel in de mode als in de filosofie zijn er altijd zieners, die de tijdgeest weten te pakken en deze verwoorden in hun denkwijze en/of uiterlijk. Er siddert dan wat in de lucht wat tot uiting moet komen, letterlijk én figuurlijk. In een eendaagse cursus westerse filosofie werd eens gezegd: "Voor echte kennis en wijsheid moet je observeren". Dat is dus iets wat zowel filosofen als modeontwerpers en ook kunstenaars en trendspotters doen: observeren op hun eigen specifieke manier en dat uiten in een bijzondere 'taal'.

Zowel in de mode als in de filosofie zijn er altijd zieners, die de tijdgeest weten te pakken en deze verwoorden in hun denkwijze en/of uiterlijk.

In die taal van de mode en de manier waarop wij ermee omgaan is er sprake van een zekere dualiteit, constateerde Georg Simmel (1858-1918). Hij verdiepte zich in sociale interacties. Enerzijds is er het *conformisme* waarbij je je aanpast aan de groep waartoe je wil behoren en die je gaat imiteren, anderzijds heb je toch altijd een stukje individualisme. Er is een bepaalde dynamiek in relaties en ongemerkt of bewust ook in onze wijze van kleden. Kies je voor universaliteit of bijzonderheid? Of ligt het er maar net aan 'hoe je muts staat'?

Wil je vernieuwend zijn, dan moet je een bepaald fingerspitzengefühl hebben. Je moet weten wat er gaande is en dat weten te vertalen, vaak voordat de ander het durft te uiten. Zo heeft Friedrich Nietzsche (1844-1900) baanbrekende gedachten geformuleerd, die de wereld opschudding gaf. Hoe vaak is zijn uitspraak "God is dood" niet aangehaald? Soms helemaal verkeerd geïnterpreteerd, maar dat terzijde. Hij zorgde in ieder geval voor opschudding en voelde iets aan.

Modeontwerpers zijn soms ook visionair, maar dan op een ander vlak. Zo

ontdekte icoon Coco Chanel in 1913 de stof jersey, waar mannenondergoed van werd gemaakt. Over controversieel gesproken! Toch is zij die gaan verwerken in kleding. Moet je je voorstellen: jaren moesten vrouwen om gerespecteerd te worden een knellend korset dragen en opeens zo'n rekbare, lekker zittende stof waarin je vrijelijk kon bewegen en sporten. Het was een ware revolutie! Een nieuwe bevrijdende manier om je aan de wereld te tonen.

Je kan via kleding uitdragen wat je wilt. Rustige klassieke kleding staat vaak voor degelijke waarden. Maar hoe zit het met spijkerbroeken waar menig een beetje ruig mee wil zijn? Tja, ik las eens: "Jeans is het Mao-pakje van het Westen". Een vorm van conformisme zou je kunnen zeggen, je veilig voelen in algemeen denim... Er bestaat nu eenmaal een sociale behoefte aan gelijkheid, met daar tegenover de drang om op te vallen als individu; differentiatie.

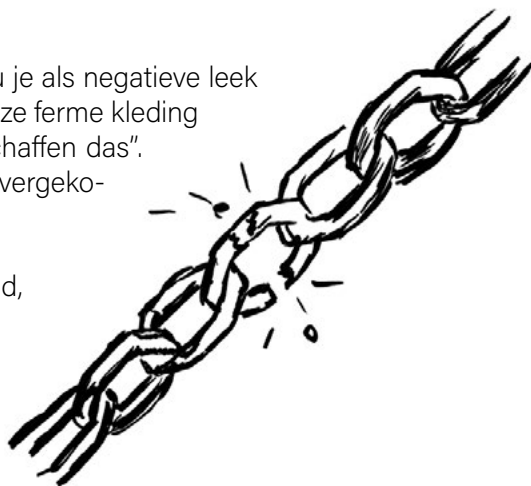
Na de Tweede Wereldoorlog was er ook sterk behoefte aan verandering. Daarop kwam een spraakmakende reactie in de mode. Couturier Christian Dior lanceerde in februari 1947 de New Look; een opvallende kledinglijn met smalle tailles en meters stof in lange, wijde rokken. Een ongekende weelde na alle schaarste van de oorlog, waar veel vrouwen naar snakten. Er kwamen ook negatieve reacties op. Het zou verspillend, decadent en onpraktisch zijn. Maar ja, als je het kon veroorloven, wilde menig een al te graag tegendraads zijn.

Wijde rokken bleven nog lang in de mode, maar dan weer anders: zo kon je later heerlijk de rock-'n-roll dansen in een wijd rokje of petticoat. Hup! Opstandig swingend een nieuw tijdperk in. Vrijheid van lichaam en geest, iets waar de existentialisten ook voor stonden. "Bepaal zelf je keuzes!", aldus Jean Paul Sartre (1905-1980), en Simone de Beauvoir (1908-1986) stond voor het feminisme.

Dat had zijn tijd nodig, waar Yves Saint Laurent op reageerde: hij ontwierp in 1966 als eerste een smoking voor vrouwen, waarin zij zich mooi konden vertonen bij feestjes, met langer lijkende benen door de speciale snit. Dat lijkt nu heel gewoon, maar was toen zeer controversieel. Als vrouw in een broekpak kon je zomaar ergens de toegang worden geweigerd! Toen gingen echter bekende actrices het dragen, zoals Catherine Deneuve, en het balletje ging rollen. In zo'n smoking kon je een beetje de macht van het 'mannelijke' voelen en dat werkte bevrijdend.

Denk eens aan de pakken die Angela Merkel draagt. "Saai", zou je als negatieve leek kunnen uiten, maar ze maakt er wel een statement mee. Met deze ferme kleding kon zij geloofwaardig overkomen en heldhaftig zeggen "Wir schaffen das". Dat was in een of ander lullig bloemenjurkje lang niet zo goed overgekomen. De kracht van kleding moet je niet onderschatten.

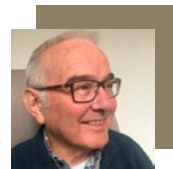
Nog een laatste voorbeeld uit de vorige eeuw; de flowerpowertijd, de hippies met hun kleurrijke kleding. Een vredelievende strijd tegen geweld en strenge ouderwetse regels. Alweer een tegendraadse reactie en is dat soms ook niet nodig? Want vooruit is niet altijd rechtdoor!

De wending

19 augustus 2025

Geschreven door:
Stefan Steenkamp

Vervolg - Drukke dag achter de rug. Het lijkt wel zo'n dag uit mijn vorige werk- en studielevens. Van alles te doen en nooit klaar. Het leven van een patiënt bestaat echt niet uit vooral lui in je bed liggen en anderen het werk laten doen. Dat is maar goed ook, want actief 'in de wereld' staan is de beste houding in een mensenleven. Zelfs als die wereld gereduceerd is tot de ruimte die een ziekenhuisafdeling je als patiënt te bieden heeft. Het begint met de prikken en controles die het ochtendritueel beheersen. Daarna kwam er vandaag een drietal arts-assistenten langs die vroegen hoe het met mij ging en die mij een update gaven van de conditie van mijn gezondheid.

Later op de dag kwam een van hen mij nog vragen of ik – als dat aan de orde is – prijs stel op reanimatie. Mijn eerste reactie was een kordate afwijzing. Aan mijn lijf geen polonaise! De ervaring van anderen leert dat je na zo'n poging tot levensopwekking slechter af bent dan dat je daarvoor was. Te snel geoordeeld door mij dus. Het gaat de arts-assistent niet om de reanimatie in het algemeen, dus bijvoorbeeld als die in de openbare ruimte door minder professionele mensen gedaan moet worden, maar om die in het ziekenhuis.

Het dringt later tot mij door dat reanimatie in zo'n omgeving minder risicovol is. Er is daar in de onmiddellijke nabijheid van de patiënten namelijk goed getraind en professioneel personeel aan het werk. De kans is dan groter om zonder hersen- of hartschade die reanimatie te overleven. Ik kon mijn eerste antwoord gelukkig toch nog veranderen.

”
*In de medische wereld
kunnen fouten zwaar
wegen.*

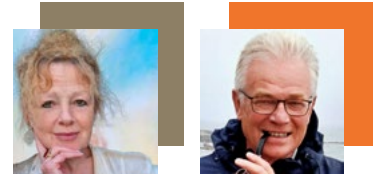
's Middags is er iets anders misgegaan. Ik hoor vier keer per dag via het infuus een dosis antibiotica te krijgen. De verantwoordelijke verpleegkundige heeft die middag de dosering ervan niet goed in de gaten gehouden. Die komt nogal nauw, want de toediening van de doses mogen elkaar niet overlappen of te ver uit elkaar liggen. Het interval tussen de tijdstippen van toediening hoort zes uur te zijn, maar die tijdslimiet was nu met drie uur overschreden. Daardoor wordt het hele proces van medicatietoediening verstoord. Volgens haar was dit niet echt een probleem. Alles een beetje opschuiven totdat alles weer in het gareel loopt. De laatste dosis in deze cyclus kan dan uiterlijk om drie uur 's nachts aan de beurt zijn.

Kennelijk reageerde ik echter enigszins verstoord. Zij schiet meteen in de verdediging en zegt dat ze toch eerlijk haar 'fout' heeft bekend. Dat is natuurlijk ook zo. In de medische wereld kunnen fouten zwaar wegen, maar het gaat om zoveel factoren en zoveel patiënten met allemaal hun eigen medische geschiedenis, dat het onvermijdelijk is dat er hier en daar wat fout gaat. Het gaat dan vooral om het nemen van verantwoordelijkheid voor wat er fout is gegaan en om daarop adequaat te reageren. En dat doet zij dus ook. Dus: kom op Stefan, niet zo kribbig, ook al maak je je zorgen. Had je maar niet ziek moeten worden. Ook daar ligt een verantwoordelijkheid.

Wordt vervolgd...

Een kunstig gesprek over draden

De dans van Ariadne

Beeld en tekst:
Kobi Wapenaar en Hidde de Blouw

"Welkom in onze kleine kunstgalerie aan huis, collega's. De drankjes en hapjes staan op tafel, tast toe! Onze kinderen spelen in de kamer hiernaast. Hopelijk maken ze niet te veel lawaai." Een knipoog tovert een glimlach op de gezichten van de gasten. Op de tafel voor hen draait een klein wit beeldje langzaam rond op een draaiplateau. Het is een vrouwenfiguur, omwikkeld met gouden draden.

"Ons thema vandaag is 'tegendraads'. Beeldende kunst geeft niet alleen iets om naar te kijken en bij te voelen. Er zit iets achter!"

"Ik weet het al," zegt de eerste filosoof. "Dit beeld gaat over verzet. Kijk eens naar die gouden draad om haar middel. Ze probeert zich los te wrikken uit wat haar gevangen houdt. Tegendraads zijn is weigeren je nog in te snoeren en te voldoen aan wat anderen van je willen."

"Dat lijkt me veel te simpel," zegt de tweede. "Die draad beschermt haar juist. Mensen hebben verhalen, gewoonten en overtuigingen nodig om overeind te blijven. Die rijgen ze aan elkaar. Zonder draad valt alles uiteen. En het staat ook mooi en goed om zo je levensverhaal om je heen te spinnen en je ermee te identificeren naar anderen toe."

Het is helemaal geen verzet of bescherming of verknoping. Het is een beweging, een ont-wikkeling!

"Bescherming?", fronsde de derde. "Zie je die grote knoop bij haar hart? Al die vastgeklitte emoties die haar hart verzwaren. En daar ook, onder op haar rug. Is dat niet een rugzak vol gordiaanse knopen? Nota bene opgehangen met haken in haar schouders! We verknopen onze ervaringen in allerlei in elkaar gedraaide zekerheden en stelligheden en noemen dat veilig en geborgen."

De vierde zwijgt even en zegt dan: "Zien jullie ook wat ik zie? Het beeld verandert, ze beweegt. Kijk maar, ze spreidt haar armen uit en zwaait. Haar hoofd wordt ruimer." De anderen gaan nu rechtop zitten en mompelen voor zich uit: warempel, haar hart wordt groter, opener. "Inderdaad, de knopen ontknopen, de haken komen vrij."

De vijfde kijkt de anderen aan: "Het is helemaal geen verzet of bescherming of verknoping. Het is een beweging, een ont-wikkeling! Dat is een draad op zichzelf. Ze danst zich een weg naar buiten, naar meer ruimte."

De zesde grinnikt: "Zouden wij misschien ook eens moeten doen."

Er wordt op de deur geklopt. De kunstfilosofen kijken op. Een kind komt vrij en vrolijk een paar stappen naar binnen. "We gaan buiten spelen." Het kind kijkt nieuwsgierig langs hen heen naar het ronddraaiende beeldje – "Wat een mooi beeldje. Da's leuk! Euh... er is daar wel een draadje los." – en huppelt de kamer weer uit.

Tegendraadse pubers?

Geschreven door:
Christianne Verheugd

Zo staan ze bekend, pubers, als tegendraads. Maar zijn ze dat ook echt? Plotsezing vinden ze alles wat ouders zeggen onzin, nemen ze wat leraren beweren niet meer zonder slag of stoot aan en vanzelfsprekendheden beschouwen zij met achterdocht. Is deze opstandigheid meer dan alleen autoriteit weerstaan? Is het misschien het begin van écht denken?

De ontwikkelingspsychologie geeft een genuanceerd beeld van wat er in het puberbrein gebeurt. De prefrontale cortex, het deel van de hersenen dat verantwoordelijk is voor redeneren, plannen en impulsbeheersing, is bij pubers nog volop in ontwikkeling. Dat duurt tot het vijfentwintigste levensjaar.

Tegelijkertijd draaien de amygdala en het limbisch systeem op volle toeren. Het resultaat is een brein dat sterk voelt en ervaart, maar slechts zeer beperkt afremt. Deze chaos in het hoofd is functioneel: een puber moet zich losmaken van diverse autoriteitsfiguren om de eigen identiteit te vinden. Dat proces heet *individuatie*. 'Tegen-zijn' is daarin een instrument, geen doel.

De puber die zich losmaakt van ouders, zoekt tegelijkertijd elders houvast. In de puberteit is conformeren aan de *peer-group* een minstens even sterke drijfveer als de drang om afstand te nemen van thuis. Iedereen herinnert zich nog dat het toen geweldig belangrijk kon zijn wat je aan had, van welke muziek je hield, ja zelfs op welk merk brommer je reed. Met de opkomst van sociale media is die druk alleen maar sterker geworden.

We kennen ook allemaal de voorbeelden waarin dit conformisme leidt tot kleine en soms helaas ook grote ongelukken. Het is aangetoond dat de aanwezigheid van leeftijdsgenoten het risicogedrag van pubers meetbaar vergroot, omdat het beloningssysteem sterk reageert binnen juist deze sociale context. Deze biologische

achtergrond roept de vraag op of de puber uit vrije wil kiest om tegendraads te zijn of te conformeren.

Het antwoord op die vraag doet niet af aan de ontwikkeling die plaatsvindt. Want terug naar de puber die aan tafel roept dat het allemaal onzin is. Dat is een filosoof in de dop. Doet een filosoof niet precies dit: vragen stellen bij vanzelfsprekendheden, autoriteit betwisten en begrippen bespreekbaar maken? In Athene vond men Socrates ook tegendraads. Het verschil tussen de puber en Socrates is dat Socrates zijn twijfel methodisch maakte, terwijl de puber daar nog niet het gereedschap voor heeft.

Met pubers filosoferen is anders dan met jongere kinderen. Zij verwonderen zich; pubers problematiseren. Ze prikken door zwakke argumenten heen, voelen feilloos aan wanneer een volwassene iets beweert zonder het echt te weten of te menen, en ze hebben een scherp oog voor inconsistentie. Dat zijn geen hinderlijke eigenschappen, maar kwaliteiten waarmee ze uit kunnen groeien tot zelfstandig denkend burger, misschien zelfs ooit tot een filosoof.

Als het verzet van pubers voortkomt uit de biologische staat van het brein, dan is de vraag niet hoe we dat gedrag kunnen corrigeren. De uitdaging voor ouders, leraren en andere begeleiders is om tegendraads denken niet te beschouwen als storend, maar als een vermogen dat gestimuleerd moet worden. Het puberbrein is een brein dat leert twijfelen. En twijfel, zei Descartes al, is het begin van alle kennis!

Aan het einde van de oorlog

Bert Natter

Geschreven door:
Liesbeth Bouman

Door het leesbevorderingsproject Scholieren Ontmoeten Schrijvers kom ik jaarlijks in aanraking met de genomineerde schrijvers van de Boekenbon Literatuurprijs. *Aan het einde van de oorlog* was één van de genomineerde boeken.

Een docent Nederlands tipte mij deze literaire roman. Ik begon eigenlijk vrij onbevangen met lezen. De beschrijving van de personages aan het begin van het boek bladerde ik vluchtig door. Wat bleek: Bert Natter vertelt het verhaal door de ogen van maar liefst eenendertig personages. Daar moest ik in het begin even aan wennen. Ik dacht: "hoe kan ik al die personages onthouden?" Maar het boek is zó vernuftig opgebouwd dat dit als vanzelf lukt. Gaandeweg ontvouwt zich een verhaal dat indrukwekkend, weezinwekkend en tegelijkertijd prachtig is.

De Tweede Wereldoorlog heeft mij al van jongs af aan gefascineerd. Als kind kon ik niet begrijpen dat mensen in staat waren om andere mensen bewust naar een gaskamer te leiden. Het idee dat gewone mensen onderdeel konden worden van zo'n systeem bleef mij bezighouden. Hoe kan een mens tot zoiets in staat zijn? Welke keuzes maken mensen onder extreme omstandigheden? En vooral de moeilijke vraag: wat zou ik hebben gedaan?

De roman speelt zich af op één dag: 20 april 1945, de verjaardag van Adolf Hitler. De oorlog loopt ten einde, maar in en rond een concentratiekamp gaat het dagelijkse leven door. Natter beschrijft deze wereld op een bijna filmische manier. Als lezer beweeg je mee met de verschillende personages en zie je hoe hun levens, overtuigingen en keuzes onlosmakelijk met elkaar verweven raken. Juist doordat je de gebeurtenissen vanuit zoveel verschillende perspectieven beleeft, krijgen de personages een menselijk gezicht. Dat maakt het verhaal des te indringender.

Wat mij vooral bijbleef, is de enorme schrijfkunst. Tijdens het lezen dacht ik meerdere keren: "hoe heeft hij dit ongelooflijk knap gedaan?" Het moet een immense puzzel zijn geweest om zoveel personages, verhaallijnen en gebeurtenissen met elkaar te verbinden.

Tegelijkertijd is het een boek waarin de gruweldaden zo expliciet worden beschreven dat ik er letterlijk misselijk van werd. Bijvoorbeeld toen ik las wat er met de elfjarige Ernst, de zoon van SS-Obersturmführer Karl Zehlendorf, is gebeurd. Ik zal het niet verklappen, maar tijdens het lezen van die passage voelde ik een enorme beklemming. Juist doordat het zo feitelijk is beschreven, zonder de gruwelijkheid aan te dikken, komt het des te harder binnen.

Wat mij tijdens het lezen raakte, is dat achter iedere gebeurtenis mensen schuilgaan met hun eigen angsten, verlangens en keuzes. *Aan het einde van de oorlog* laat zien hoe dun de scheidslijn kan zijn tussen menselijkheid en onmenselijkheid. Dat inzicht is niet nieuw. Wat dit boek ongekend maakt, is de fenomenale manier waarop Bert Natter het weet te vertellen.

In deze rubriek worden vrienden van Vrienden uitgenodigd om iets te schrijven over een filosofisch interessant boek. Dat kan een roman zijn, maar ook een kinderboek, reisboek, autobiografie, hobbyboek of gedichtenbundel. Iedereen heeft wel zo'n boek dat je bijbleef in het leven. Wij zijn benieuwd naar de achtergrond daarvan. Wat boeide je aan het boek? Wat sprak je aan en vergat je niet meer? Wat leerde je van het boek of welke zin ben je nooit vergeten en ken je uit je hoofd?

Natter, B. (2026).
Aan het einde van de oorlog,
Thomas Rap.

De tegendenker

Geschreven door:
Tijn Adams

Ik denk dat je als filosoof altijd wel ergens een zwak hebt voor een echte tegendenker, hoe opdringerig die ook moge overkomen. Zo iemand die vol zelfvertrouwen een schelle B zingt, terwijl de rest van het koor de afgesproken A-majeur inzet. Hoewel deze op het eerste gehoor kan wringen, opent hij misschien ook wel nieuwe deuren om het lied te verrijken.

Toch kan een overvloed aan creatieve dissonanten het lied evengoed laten omslaan in kakofonie. Samen ondergraven de eigenzinnige stemmen dan het lied als zodanig.

Zo heeft ook het beeld van de tegendenker twee kanten. Enerzijds is hij de figuur bij uitstek die via perspectiefverandering werkelijke verandering teweeg kan brengen. Denk bijvoorbeeld aan Galileo Galilei (1564-1642), die het geocentrische wereldbeeld ter discussie durfde te stellen ten faveure van een heliocentrisch alternatief.

Maar anderzijds belichaamt de tegendenker ook een ontwrichtende kracht die mogelijk meer afbreekt dan lief is. Achter de drang het bestaande te beschermen schuilt immers vaak ook een diepere, existentiële dimensie: de vrees dat niet alleen een overtuiging, maar een complete manier van betekenis geven aan de wereld op losse schroeven komt te staan.

Bekijk dit door de ogen van de dolende man in Nietzsches gelijknamige parabel. Hierin strompelt een gedesoriënteerde man de markt op, roepend dat God is vermoord. Terwijl de marktbezoekers hem afserveren als krankzinnige, stelt de dolende de lezer de vraag wie er echt zijn grip op de werkelijkheid is verloren.

De tragiek van zijn radeloosheid bevat een boodschap. Wanneer het fundament van je overtuigingen niets meer blijkt dan een luchtkasteel, en de waarheidszoeker dat thuisgevoel dreigt door te prikken, wat rest er dan nog dan spartelen in het luchtledige? Juist daarom doet deze radeloosheid, vanuit zowel noodzaak als oprechte empa-

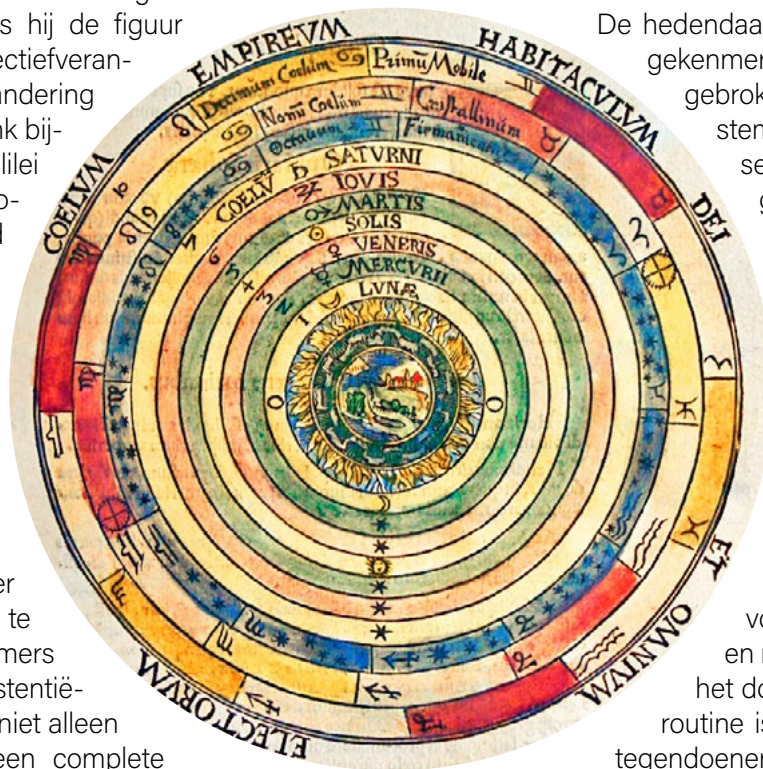
thie, een normatief beroep op de instituten die de beleveniswereld van mensen vormgeven. Niet om de mens tegen tegenspraak te beschermen, maar om hem de ruimte, tijd en ondersteuning te geven die te verwerken.

Waarheidsvinding hoeft niet te wijken voor wat mensen kunnen verdragen. Wél vraagt zij om aandacht voor de menselijke gevolgen van wat zij aan het voetlicht brengt. Interessant is hoe deze dynamiek zich vandaag manifesteert, nu tegenspraak niet langer het privilege van een genie als Galileo is, maar eerder een verdienmodel in een hyperverbonden wereld.

De hedendaagse publieke ruimte wordt gekenmerkt door een vrijwel onafgebroken stroom van contraire stemmen, waarin gebeurtenissen telkens opnieuw worden geïdentificeerd, bekritiseerd en geframed. Bij iedere gebeurtenis staan er dan ook maar al te graag vele 'tegendenkers' te popelen om met een reactionaire of hyperprogressieve klap de bestaande consensus aan diggelen te slaan.

De intenties achter die provocaties zijn dikwijls dubieus en rieken naar eigengewin. Nu het doorbreken van taboes bijna routine is geworden, sneeuwen de tegendoeners de werkelijke tegendenkers onder. Het onderscheid tussen beide zit zelden in de stelling zelf, maar in de bereidheid erachter: de tegendenker aanvaardt het risico van eigen ongelijk en blijft ontvankelijk voor tegenspraak op zijn tegenspraak; de tegendoener zoekt slechts het effect van de klap, ongeacht wat die teweegbrengt.

De werkelijke tegendenker staat daarom voor een moeilijke ethische opgave: een genuanceerde oproep tot omwenteling zal niet boven de lawine uitkomen, maar een te radicale breuk met het voorgaande kan de dolende mens doen ontwaken, met alle te verwachten melancholische mineuren van dien. De kunst is een ethische balans tussen beide te vinden.

Rosemarijn kijkt

Tegendraads denken

Gemaakt door:
Rosemarijn Krol

Draden in één richting én tegendraads.
Draden in structuren, beelden en vormen.
Denken draden tegendraads?
TextielMuseum Tilburg heeft me geïnspireerd!

Hallo, ik ben Rosemarijn Krol, vijftientig jaar oud en werk sinds zes jaar bij Ateliers De Wijde Doelen in Utrecht, waar kunstenaars in Outsider Art zich ontwikkelen. Ik ontwikkel me in keramiek, grafiek en fotografie. Ik vind het erg leuk om in ieder Vriendenmagazine een pagina te mogen vullen met mijn interpretatie en verbeelding van het thema van het nummer.

Filosofie aan de keukentafel

Wat is er goed aan iets fout doen?

Josephine: De moeder van mijn vriendin was gisteren te laat. Toen moest ik anderhalf uur wachten bij ponykamp. Ze kwam ons ophalen.

Claudia: Jeetje.

Josephine: Ze zei geen sorry.

Claudia: Oh, echt?

Josephine: Ik baalde, want ik wilde eigenlijk snel naar huis. Maar dat ze geen sorry zei, vond ik ook wel goed.

Claudia: Hoezo?

Josephine: Als je een fout maakt, dan hoef je daar geen excuses voor te maken.

Claudia: Tja, als je het zo bekijkt. Fouten maken doen we allemaal. Daar kun je van leren. Moet je eigenlijk fouten maken om te leren?

Josephine: Je kunt ook leren van de fouten van anderen.

Claudia: Heb je een voorbeeld?

Josephine: Nou...

Claudia: Ramses!

Josephine: Ramses (tweelingbroer, red.) maakt fouten die ik echt nooit zou maken.

Claudia: Dat zijn de dingen die hij moet leren, jij niet. Dus iedereen heeft toch zijn eigen fouten, waar hij of zij van kan leren. Is het moeilijk om fouten te maken?

Josephine: Nee, het is juist moeilijk om alles goed te doen. Je kunt er zelf voor kiezen om fouten te maken.

Claudia: Oh ja?

Josephine: Bijvoorbeeld bij een toets op school. Als je een toets hebt, dan kun je zelf kiezen of je wel leert of niet leert.

Claudia: Je bedoelt: als je niet leert voor een toets, dan doe je het fout?

Josephine: Als je daardoor een slecht cijfer haalt. Als je wel leert en je haalt toch een slecht cijfer, dan heb je het niet fout gedaan. Daar kon je niets aan doen.

Claudia: Heb jij dat wel eens fout gedaan? Niet leren en dan een slecht cijfer halen daardoor?

Josephine: Ik heb wel eens niet geleerd. Maar dan haalde ik toch een goed cijfer.

Claudia: Dan was het niet nodig om te leren, dus dat heb je dan vooraf goed ingeschat. Heb je het wel eens fout ingeschat?

Josephine: Eigenlijk niet. Fout klinkt wel heftig.

Claudia: Je hebt natuurlijk grote en kleine fouten.

Josephine: De kleine foutjes maken niet uit, dat is menselijk. Maar de grote fouten, bijvoorbeeld iemand vermoorden, daar kies je wel zelf voor.

Claudia: Dan maak je de foute keuze en heb je veel te leren.

Josephine (13 jaar) en haar moeder Claudia (47 jaar, filosoof en communicatiestrateg), voeren een klein gesprek over grote onderwerpen.

Zonder mystiek ben je nog steeds nergens

Geschreven door:
Rudi Holzhauer

Als er iets makkelijk is, dan is dat wel een column over tegendraads denken vanuit al-Andalus. De reden is de vroege ontkoppeling van religie en rede: toegewijde moslimfilosofen die zich bevrijden van elke religieuze dwang of religieuze sturing, en tegelijkertijd zelf overtuigd moslim blijven. Ik noem er in deze column drie: Ibn Rushd (1126-1198), Ibn Tufayl (1110-1185) en Ibn al-Arabi (1165-1240). We praten daarmee over Córdoba, Guadix en Murcia. Al-Andalus dus.

Voor de eerste, Ibn Rushd (overigens in het Westen bekend als Averroës), bestond er maar één waarheid. Die was kenbaar vanuit het denken én vanuit de religie. Bij gelijkkluidende uitkomsten was er geen probleem. Bij niet-gelijkkluidende uitkomsten

moest het geloofsstandpunt beter worden begrepen, dat wil zeggen: anders worden gelezen en uitgelegd, totdat er gelijkkluidendheid ontstaat. In de verhouding tussen wetenschap en religie is die Ene Waarheid al tegendraads genoeg. Dat er in de tijd van de Universiteit van Parijs (rond 1250, door Siger van Brabant e.a.) een 'leer van de dubbele waarheid' voor werd geformuleerd, zegt ook alweer iets.

Ibn Tufayl gaf in zijn boek over *Hayy ibn Yaqzan* aan dat de mens geheel zelfstandig alles kon leren wat er te leren valt. Zonder leermeesters, zonder gemeenschap, zonder religie. Gewoon: in en met de natuur. Wij zijn de natuur. Wij zijn één

met de natuur. "God is de natuur," formuleerde Spinoza later als een vorm van zelfbescherming. En *Kinderen voor Kinderen* (1981): "Op een onbewoond eiland – Je wordt vanzelf groot".

En met Ibn al-Arabi kwam de mystiek binnen in de wetenschap. Weg van alleen maar ratio. Derwisjen (dans) als kenismoment. Muziek en kunst, intuïtie en verbeelding brengen je overal waar rationele kennis je niet brengt. Want ja, er is meer

tussen hemel en aarde. De weg van de sterren. De weg van verbinding tussen hoofd en hart. De weg van het Ene.

Alle drie zijn voorlopers van het latere zogeheten Westen. Ibn Rushd voor latere westerse wetenschappers die een positie moesten verwerven tegenover 'het geloof'. Koert Debeuf brengt zijn positie in kaart. Bij Ibn Tufayl moest je ongetwijfeld meteen denken aan Daniel Defoe en diens *Robinson Crusoe*. Mystiek staat bij velen wat verder weg. Als je Ibn al-Arabi zegt, zeg je ook Meister Eckhart.

Zeker, allemaal niet een-op-een invloeden, maar wel eenzelfde richting of perspectief. Met eenzelfde vorm van vrijmaking of bevrijding. Tegendraads, zowel waar het de omvang van onze kennis betreft – wij zijn niet ons brein, en waren dat ook nooit – als waar het de eenheid van mens en kosmos betreft, met de natuur als onderdeel daarvan. Tegendraads met de wijsheid dat er meer is dan we kunnen zien en meten.

„Wie altijd met beide voeten op de grond blijft staan, komt nooit een stap verder.“

Wijsheid – kennis, wetenschap, intuïtie – staat los van geloof en komt primair. In een religieuze omgeving is dat tegendraads. Weten is iets wat zich helemaal in jezelf ontwikkelt. En zonder mystiek ben je nog steeds nergens. Wie altijd met beide voeten op de grond blijft staan, komt nooit een stap verder. Ofwel: verbeelding brengt je overal.

Wat vond je van deze column?

Wij zijn benieuwd naar je mening, ervaringen en suggesties. De redactie hoort graag van haar lezers. Stuur gerust een e-mail naar:

vriendenmagazine@vrienden-isvw.nl

Een pionier van het tegendraadse denken

Op 5 juni 2026 betrad de première van de Mokum Musical, met in de hoofdrol de filosoof Benedictus de Spinoza (1632-1677), het podium van het Amsterdamse Bostheater. Geen gemakkelijke opgave; een filosoof ten tonele brengen. Een leven gevuld met rationele godsbewijzen, recalcitrante ideeën en innerlijke strijd laat zich nu eenmaal minder gemakkelijk vangen dan een liefdesgeschiedenis of een heldenepos. *Spinoza*, een nieuwe productie van NITE in samenwerking met Club Guy & Roni, HIIIT en Het Muziek, kiest daarom niet voor een historische reconstructie, maar voor een eigentijdse verbeelding waarin filosofie, muziek en dans samenkomen.

Het verhaal speelt zich af in het zeventiende-eeuwse Amsterdam, waar Benedictus de Spinoza (die tijdens zijn leven overigens gewoon 'Bento' werd genoemd) opgroeit in een Portugees-Joodse vluchtelingengemeenschap. NITE heeft het levensverhaal van deze tegendraadse denker in een modern jasje gegoten. Dit wil je natuurlijk niet missen, en deze vrouw heeft dus een mooi plekje op de tribune weten te bemachtigen!

Het sterkste onderdeel van de voorstelling vond ik zonder twijfel het danswerk. De choreografie sprong eruit door haar creatieve en eigenzinnige stijl, die de emoties en spanning van het verhaal op indrukwekkende wijze wist over te brengen. Ook muzikaal durft de voorstelling risico's te nemen. Een van de leukste vondsten is dat Spinoza's beroemde gedachte dat God en de natuur één zijn niet wordt weergegeven als een pantheïstisch tekstfragment, maar losbarst in een energiek rap-metalnummer: *God is nature, nature is God!*, schreeuwt Olaf Ait Tami, die Bento vertolkt, het publiek toe. Overigens is het wel jammer dat de liedjes niet in het Nederlands worden gezongen, hetgeen de vaderlandse gevoelens voor deze filosoof toch een beetje ondermijnt.

”

Je ziet een mens die opgesloten raakt in zijn eigen overtuigingen, niet omdat hij de wereld afwijst, maar omdat de wereld nog niet klaar is voor zijn ideeën.

Vooraf de twee zussen, Rebecca (Sarah Jannah) en Miriam (Nimue Walraven), sprongen er naar mijn mening uit met sterk en overtuigend acteerwerk. Ook de vertelster, gespeeld door Malou Gorter – een merkwaardige figuur die

tegelijk nachtvlinder en prostituee is – blijft hangen. Haar symbolische functie blijft enigszins raadselachtig, maar als gids door het verhaal brengt ze humor op de juiste momenten. Voor de echte filosofieliefhebber valt de musical echter enigszins tegen. De filosofische diepgang blijft beperkt en maakt regelmatig plaats voor wat aanvoelt als eigentijdse slogans.

De voorstelling gebruikt Spinoza vooral als symbool van de moderne vrijdenker: iemand die zich verzet tegen macht, propaganda, religieuze dwang, de massa en het systeem. En inderdaad was de historische Spinoza een uitzonderlijk tegendraadse geest die zich uitsprak voor godsdienstvrijheid, tolerantie, vrede en mensenrechten. Iemand die een prijs betaalde voor het denken buiten de grenzen van zijn tijd. Die prijs bestond uit de breuk met zijn oudere zus, de afwijzing door zijn eigen gemeenschap, financiële onzekerheid en het verlies van sociale contacten. De musical weet die eenzaamheid en die worsteling goed voelbaar te maken. Je ziet een mens die opgesloten raakt in zijn eigen overtuigingen, niet omdat hij de wereld afwijst, maar omdat de wereld nog niet klaar is voor zijn ideeën. En toch: één dwarsdenker moet de eerste zijn! Spinoza zou later de geschiedenis ingaan als een belangrijke inspiratiebron voor de Verlichting in Nederland.

Desondanks lijkt de voorstelling zich meer te voegen naar de culturele mode van het moment dan naar de eigen logica van haar onderwerp. Zo is er bijvoorbeeld de discutabele interpretatie van een romantische relatie en zoenscène tussen Spinoza en zijn goede vriend en bewonderaar Simon de Vries (neergezet door Joes Brauers). Ook bepaalde komische scènes, zoals een rabbijn die gaat 'twerken', voelden voor mij eerder als het volgen van actuele culturele trends dan als een toevoeging die het verhaal van Spinoza sterker

Geschreven door: Samira van de Meulengraaf
Foto's: Jelle Draper

maakt. Daarmee ontstaat een merkwaardige paradox: een musical over de grootste dwarsdenker van Nederland die af en toe zelf wel érg graag met de hedendaagse progressieve cultuur mee lijkt te willen bewegen.

Al met al is *Spinoza* een energieke en onderhoudende voorstelling, gedragen door sterke dans, verrassende muziek en een oprechte bewondering voor haar hoofdpersoon. Niet iedere artistieke keuze overtuigt en wie zoekt naar diepgaande filosofie zal op haar intellectuele honger blijven zitten. Maar de musical maakt wel nieuwsgierig naar de mens achter deze beroemde figuur en naar de ideeën die ooit gevaarlijk genoeg waren om iemand uit zijn eigen religieuze gemeenschap te verbannen; een banvloek die trouwens nooit officieel is opgeheven...

Verslag Dag van de Filosofische Praktijk

Scherpheid van geest maar ook gemier

Geschreven door:
Anja Hoogenboom

Op 30 mei 2026 vond de vijfde editie van de Dag van de Filosofische Praktijk plaats bij de ISVW. Een lustrum dus, en zeker een feestje om bij te zijn. Praktische filosofie is een breed vakgebied: socratische gespreksvoering, kinderfilosofie, jongerenberaad, ethische dilemma's, coaching, ouderenzorg, het zakenleven, de politiek, noem maar op. Overal kan filosofie worden toegepast. Bij het publiek, dat veelal zelf uit filosofen bestaat, bemerk je een overkoepelende factor: de scherpheid van geest. Die straalt ervan af!

De lezing van Marjan Slob gaf direct inspiratie. Zij stelde de vraag: "Hoe leef je als mens goed op de aarde?" Hoe verwoord je dat en waarom expliciet 'mens'? Vooral het woord 'goed' is belangrijk, maar wat houdt dat in? Je zult je reactie voortdurend moeten muteren. Ze vatte het vak filosofie samen als: denkhygiëne, logica, goed argumenteren en interne consistentie. Het noopt tot bescheidenheid, vond

Marjan Slob. Hoe durf je te zeggen: 'Ik ben filosoof'? Van belang is om anderen te helpen, waarbij je door je vak-kennis gedegener kunt antwoorden en handelen.

Maar kijk eens naar de mieren. In geval van nood kluwen tropische vuurmieren zich wonderlijk ineen tot een mierenvlot om met de stroom mee te kunnen drijven. "Wij mensen kunnen nog wat leren van deze hechte samenwerking," zei Slob bij de prachtige foto's van deze kleine diertjes. Wij zijn losgeslagen en missen ankers. We moeten elkaar juist 'onzeleg vragen' stellen. Dit is een term van filosoof Agnes Callard (1976-heden) voor fundamentele levensvragen die soms lastig zijn, maar wel tot een waardevoller leven kunnen leiden.

En zo voeren we voort die dag, niet op een vlot, maar met bijvoorbeeld een workshop van Anka Fauth. Zij is al jarenlang praktisch filosoof en reageerde op onze vragen met 'gelegen

oefeningen', in het kader van het beroemde juiste midden zoals Aristoteles dat onderwees. Wat is per geval te veel of te weinig en hoe vinden we dat waardevolle midden? Met als kernwoorden: denken, voelen, doen.

"Geestelijke vrijheid is van belang," zei Joep Wijsbek in zijn lezing over de joodse psychiater Victor Frankl (1905-1997), die tijdens de Tweede Wereldoorlog diverse concentratiekampen overleefde. De boodschap: "Wij moeten niet op zoek gaan naar de zin van het leven, omdat wij degenen zijn die door het leven worden ondervraagd." Het is van belang om verantwoordelijkheid te nemen als mens. Frankl pleitte voor meer zorg voor de geestelijke en existentiële dimensie. Echter: "De uiteindelijke betekenis van het leven valt buiten ons begripsvermogen en dat zou ook zo moeten blijven." Al met al: stof tot nadenken op deze *Dag van de Filosofische Praktijk*. Ik verheug me nu al op de zesde editie!

Bericht van de Subsidie Advies Commissie

In de eerste subsidieronde van 2026 ontvingen de Vrienden van de ISVW vier aanvragen. Twee nieuwe publieksfilosofische projecten krijgen ondersteuning.

Vergeeten Friese filosofen

Renate Schepen maakt een podcast over filosofen die verbonden zijn met Friesland en de voormalige Universiteit van Franeker, zoals Anna Maria van Schurman en Frans Hemsterhuis. Het project brengt minder bekende filosofische stemmen opnieuw onder de aandacht.

Op pad met de filosofen

Het kinderfilosofische platform *Filosooftje* koppelt haar podcast aan het Filosofenpad op het ISVW-landgoed. Kinderen van negen tot twaalf jaar maken al wandelend kennis met filosofen als Plato, Spinoza, Nietzsche, Arendt en De Beauvoir.

De tweede subsidieronde sluit op **31 oktober 2026**. Aanvragen worden begin december behandeld. Meer informatie en het aanvraagformulier zijn te vinden op www.vrienden-isvw.nl onder *Subsidies publieksfilosofie*.

Nieuw!

Denken in het donker Filmmiddag

Op zondag 27 september 2026 organiseren de Vrienden van de ISVW de eerste filmmiddag van de cyclus 'Denken in het donker', naar aanleiding van de gelijknamige boekenserie van ISVW Uitgevers.

Valerie Granberg. Zij is een bewonderaar van Lanthimos en schreef eerder een essay in de bundel *Denken in het donker met Yorgos Lanthimos*, waarin ze zijn film *Dogtooth* analyseerde aan de hand van Michel Foucault.

We trappen af met *Poor things* van de Griekse regisseur Yorgos Lanthimos. Een visueel spektakel met in de hoofdrollen Emma Stone, William Defoe en Mark Ruffalo. De film wordt ingeleid door filosoof en kunstenaar

Na de filmvertoning is er een korte nabespreking.

Wanneer: zondag 27 september, 13.00 tot 17.00 uur.

Waar: ISVW, Leusden.

Je kan je [hier](#) aanmelden.

Aankondiging

Kitty van der Vliet essaywedstrijd editie 2026 voor jonge denkers

In het najaar van 2026 organiseren de Vrienden, in samenwerking met de ISVW, weer de Kitty van der Vliet Essaywedstrijd voor jonge denkers. De vijf genomineerden en winnaars Lotte Spreeuwenberg en Mariska van Dam van eerdere edities, in 2020 en 2022, zijn door ISVW Uitgevers gepubliceerd in het boek *Onderhuidse verhalen*. Samen met de wedstrijdeditie van 2024 krijgen de vijf genomineerden en de winnaar van de editie van 2026 ook weer een publicatie.

De Kitty van der Vliet Essaywedstrijd, vernoemd naar een ruimhartige donateur van de Vrienden, biedt aanstormend jong filosofisch schrijftalent tot veertig jaar een aanmoediging en een podium om zich met een prikkelend essay van 2.500 woorden te profileren als publieksfilosoof. De wedstrijdjury bestaat uit publieksfilosofen, schrijvers en redacteurs van de ISVW en de Vrienden. De winnaar ontvangt een hoofdprijs van € 2.500, - en de trofee van het uiltje.

Gedichten & Gedachten

Genoeg

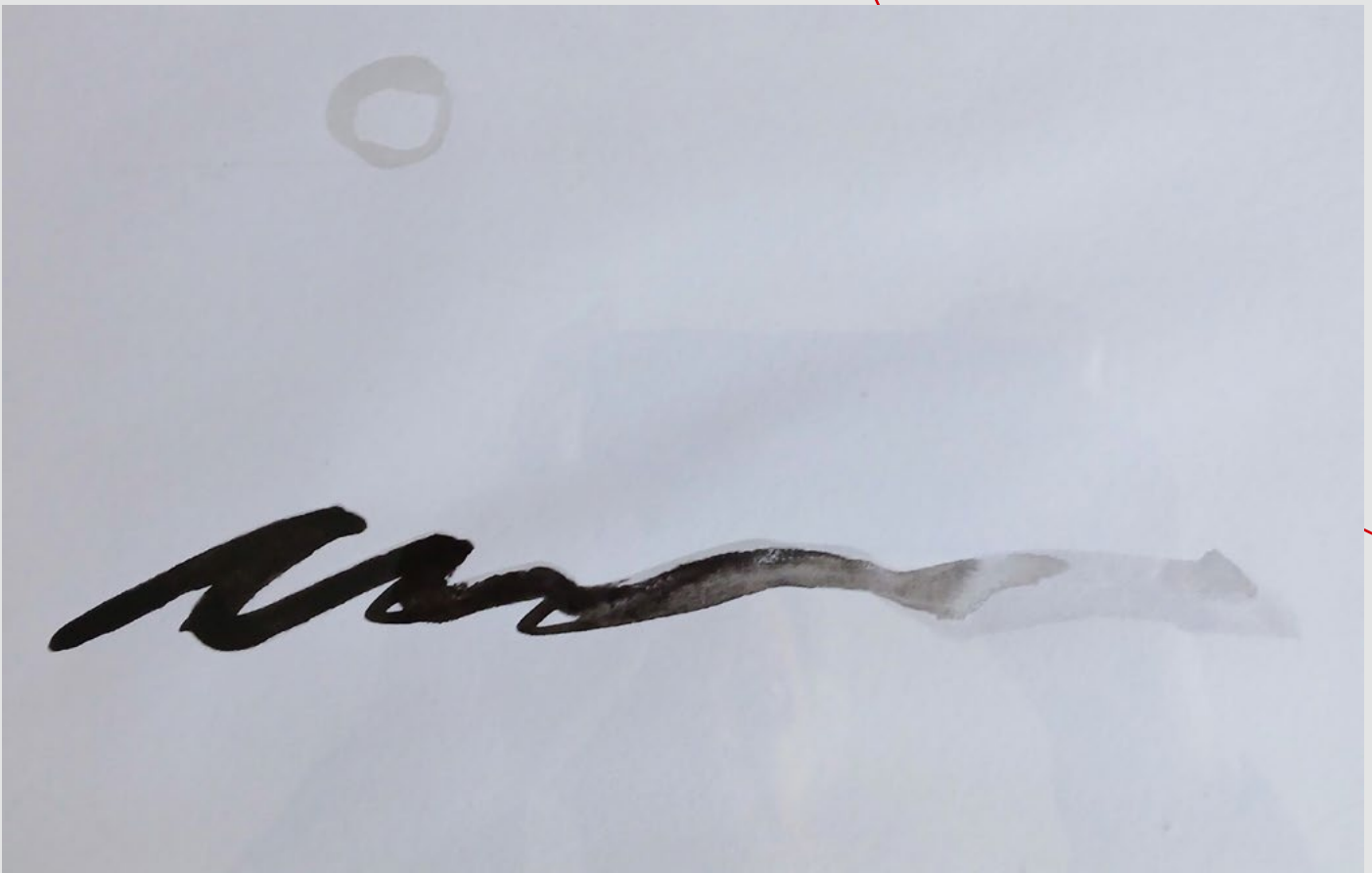
Gemaakt door:
André Frank

Genoeg van komen
en het gaan.
Genoeg van iemand zijn.
Uniek te wezen.

Je bent het sprietje
en het gras.
De druppel en de zee.
De ster en het heelal.
Je was het toen,
Je bent het nu,
Je bent het AL.

Je bent het wezen
en het ding.
Het einde, het begin...
Meer dan enkel
één te zijn,
ben je één
met samenzijn.

Colofon

Bestuur Vrienden van de ISVW

Jaap Obbink	Voorzitter
Hans van der Meer	Penningmeester
Eduard Heinerman	Bestuurslid
Maarten van Doorn	Bestuurslid
Eric de Graaf	Bestuurslid
Estell Koninkx	Bestuurslid

jobbink@vrienden-isvw.nl
hvandermeer@vrienden-isvw.nl
ehinerman@vrienden-isvw.nl
mvandoorn@vrienden-isvw.nl
edegraaf@vrienden-isvw.nl
ekoninkx@vrienden-isvw.nl

Redactie Vriendenmagazine

vriendenmagazine@vrienden-isvw.nl

Gastredactieleden

Liesbeth Bouman

Programmaleider voortgezet onderwijs. Vanuit haar liefde voor literatuur begeleidt ze jaarlijks scholieren bij ontmoetingen met schrijvers en leesbevorderingsprojecten. Daarnaast begeleidt ze een leesclub voor jongeren en is ze jurylid van *De Boon Literatuurprijs* voor kinder- en jeugdliteratuur.

Paul Lemmens

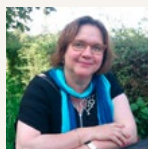
Studeerde FMJK aan de ISVW en volgde daar meerdere cursussen en masterclasses. Sinds 2019 leidt hij het filosofisch gesprek (Café Philo) in de bblthk in Wageningen. Voor het Filosofiecafé Wageningen verzorgt hij de PR en website en treedt hij op als moderator. Hij schreef twee boeken over muziekfilosofie, want muziek blijft hem vragen stellen.

Redactieleden

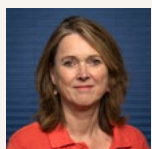
André Frank

Ik volgde mijn opleiding aan de Gerrit Rietveld Academie in Amsterdam. Als beeldend kunstenaar leg ik graag ingevingen vast in woord en beeld.

Anja Hoogenboom

In 2017 bezocht ik mijn eerste filosofische lezing over Lacan. Taaie stof, maar was direct door filosofie gegrepen! In 1966 schreef ik mijn eerste woord 'oom' op, ook al zo'n magisch moment, ik ben nooit meer gestopt met schrijven.

Christianne Verheugd

Ik ben extern vertrouwenspersoon bij diverse organisaties. Daarnaast organiseer ik de Week van de Kinderfilosofie. Mijn levensmotto: 'daar waar het antwoord niet vaststaat bevindt zich de speeltuin van het leven'. Dat geeft ruimte aan mezelf én aan de ander.

Claudia Pino

Tweelingen, katholiek nest, praktisch filosoof, communicatie-expert, muzikant, moeder van vier, geworteld en verbonden, paardenmeisje, vragensteller, groen, oprichter Filosofisch Café Nijmegen, 2e helft, socratisch gespreksleider, terug naar de basis, altijd in wording.

Egbert Roosma

Ik heb beroepsmatig gewerkt als civiel ingenieur. Vervolgens heb ik vele jaren, met veel belangstelling voor het humanisme, gewerkt als praktiserend filosoof.

Els Bijsterbosch

Ondersteunend medewerker bij de Vrienden. Ik behaalde mijn master in de filosofie aan de KU Leuven en specialiseerde me in het latere werk van Ludwig Wittgenstein. Mijn interesse gaat voornamelijk uit naar het open filosofische gesprek.

Hidde de Blouw

Is weetgierig en wil de werking van de werkelijkheid begrijpen. Zijn filosofische en spirituele speurtochten lopen parallel met zijn werk- en levenservaringen, onderzoek en onderwijs. Getrouwd, twee kinderen en vier kleinkinderen.

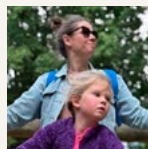

Janneke van Wijk

Muziek liefhebber, houdt van cocreatie en hergebruik van middelen, samenwerker met behoud van autonomie. Werkt en speelt op het gebied van leesbevordering, communicatie, mediawijsheid, kunst, cultuur en educatie. Trotse moeder van vier dochters. Nieuwsgierig en onderweg.

Jelle de Visser

Als zelfstandig grafisch vormgever ben ik sinds 2021 betrokken bij het Vriendenmagazine en de huisstijl van de Vrienden. Woon (en werk) in het Schagen met mijn vrouw en wat spinnende en blaffende viervoeters.

Josie en Sjors

Josie en Sjors wonen in Oegstgeest. Josie is bedrijfsleider met een filosofische achtergrond, houdt van eenvoud, tweedehands kopen en buiten wandelen. Sjors (6) zit in groep 3 en is gek op tekenen, spelen en kletsen.

Kobi Wapenaar

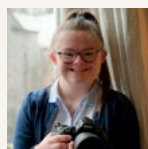
Schilderdocent en beeldend kunstenaar. Wat mij boeit in zowel de kunst als de filosofie, is hoe mensen in uiteenlopende tijden en plaatsen hun leven vorm en betekenis geven. Heel inspirerend voor mijn eigen leven!

Peter Jansen

Geboren in 1954 in Tilburg. In 1987 vanwege de liefde naar Amersfoort gekomen. Altijd bezig met boeken en fervent lezer. Sinds 2008 zelfstandig boekhandelaar. Naam van mijn toko: *De Vertraagde Tijd*. Ja, dat is Peter....

Rity van der Avoort

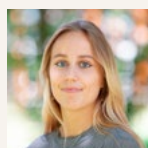
Momenteel ben ik geboeid door Camus en de Stoïcijnen. Dwarsdenker en ondernemer. Filosofische motorrijder op een Ducati Monster S2R1000. Hobby kok en moestuinder. Verbinder en amateurschrijver. Moeder van twee. Oma van vier.

Rosemarijn Krol

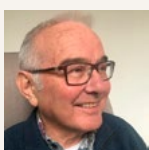
Ik werk bij Ateliers De Wijde Doelen in Utrecht, waar kunstenaars in Outsider Art zich ontwikkelen. Ik ontwikkel mij in keramiek, grafiek en fotografie. In ieder Vriendenmagazine vul ik een pagina met mijn interpretatie en verbeelding van het thema van het nummer.

Rudi Holzhauer

'Verbeelding brengt je overal' is mijn motto. Kennis omvat zoveel meer dan rationele kennis. Vanuit al-Andalus bespreek ik Inbreng, Verdringing en Taal waar het onze wetenschappelijke en taalkundige verworvenheden betreft. Nederlands Erfgoed bestaat niet; het is een Gedeeld Erfgoed.

Samira Boy van de Meulengraaf

Als verhaaltjes verteller in de nacht ben ik de trotse eindredacteur van het Vriendenmagazine, werk ik vol passie bij de ISVW, kwispel ik als ik dieren zie en wens ik mensen te inspireren met prikkelende vragen over de zin van het leven.

Stefan Steenkamp

Ik volg sinds 2000 cursussen bij de ISVW en was in die periode ook bestuurslid van de Vrienden. Na mijn pensionering in 2018 studeerde ik filosofie.

Tijn Adams

Met een BSc in de Biotechnologie op zak, studeer ik momenteel voor mijn masters in de Filosofie en de Toegepaste Ethiek in Nijmegen en Utrecht. Uit het witte stadje Thorn ben ik verhuisd naar het verre Doesburg. Verder liefhebber van muziek, rode wijn en geschiedenis.

Heb je tips of opmerken voor de redactie van het Vriendenmagazine? Stuur ons dan gerust een berichtje via vriendenmagazine@vrienden-isvw.nl. Heb je interesse om lid te worden van de redactie of zou je jouw verhaal in dit magazine willen zien staan? Neem dan contact op met onze eindredacteur svandemeulengraaf@vrienden-isvw.nl.

Het volgende Vriendenmagazine met het thema **Zien is denken** staat 1 december 2026 online!

Doelstellingen van het Vriendenmagazine

1. Verhalen bewaren en doorgeven

Het Vriendenmagazine houdt verhalen, ideeën en ervaringen van de ISVW levend en draagt deze over aan toekomstige generaties. Zo blijft het gedachtegoed en de geschiedenis van de vereniging betekenisvol.

2. Filosofie toegankelijk en prikkelend maken

Het magazine presenteert publieksfilosofie op een speelse, eigentijdse en toegankelijke manier. Denk aan columns, beschouwingen, foto's en gedichten die uitnodigen tot reflectie en maatschappelijke betrokkenheid.

3. Verbinding en vernieuwing stimuleren

Het Vriendenmagazine verbindt de al bestaande vriendenkring met een breder publiek, waaronder jongeren en jongvolwassenen, en draagt bij aan een herkenbare, dynamische en toekomstbestendige gemeenschap rondom de ISVW.

Een Vriend voorstellen

Heb je de draad gevolgd en alle letters bij de knooppjes gevonden?
(Denk wel volgens het thema!)

Janneke van Wijk

59 jaar, Voorburg

culturele en educatieve instellingen, bibliotheekorganisaties, musea en leesbevorderingsinstellingen.

Mijn passies zijn muziek maken en naar optredens van bands gaan in kleine zalen en op festivals. Wat mij in de filosofie trekt, zijn nieuwe inzichten en diverse perspectieven die ik krijg op zowel tijdloze zaken als familie en vriendschap, als op actualiteiten en politiek. Ik heb geen favoriete filosoof en ben eerder geïnteresseerd in het palet van denkbeelden om zelf te groeien. Mijn eerste kennismaking met filosofie was op de middelbare school door het klassikaal lezen van *L'Étranger* van Albert Camus (1913–1960) en via het luisteren naar muziek zoals *Killing an Arab* van The

Cure. Tijdens mijn studie kwam ik in aanraking met wetenschapsfilosofie en in mijn werk met filosoof en pedagoog John Dewey (1859–1952). De verschillende perspectieven op het omgaan met emoties, zoals woede bij de stoïcijnen en bijvoorbeeld Martha Nussbaum (1947-heden), vind ik interessant om verder te onderzoeken.

Door de presentatie van Daan Roovers en haar studenten kwam ik naar de ISVW. Ik wens de Vereniging Vrienden van de ISVW en mezelf toe dat er genoeg oude en nieuwe vrienden zijn van verschillende leeftijden en achtergronden, die elkaar zullen ontmoeten tijdens inspirerende bijeenkomsten en cursussen in Leusden en/of op andere plekken in het land.

Ik ben geboren en getogen in Den Haag, een nakomertje in een gezin van acht kinderen en opgegroeid in een huis vol boeken en muziek. Na mijn studie communicatiewetenschap met specialisaties kind en media en kinder- en jeugdliteratuur kreeg ik mijn eerste droombaan als redacteur bij *Het Klokhuis*. Daarna heb ik vanuit mijn bedrijf *MediaMucho* diverse projecten gedaan bij

Doneer aan de ISVW-caravan!

Op zondag 4 oktober 2026 rennen vrienden en medewerkers van de ISVW tien kilometer tijdens de Singelloop in Utrecht. Ons doel? Een echte ISVW-caravan! Met deze mobiele podcaststudio en ontmoetingsplek willen we filosofie letterlijk naar mensen toe brengen: naar festivals, evenementen en andere plekken waar ruimte is voor ontmoeting en gesprek.

Help jij de caravan op weg? Met jouw donatie help je mee om een tweedehands caravan aan te schaffen en om te bouwen tot een mobiele plek voor filosofische gesprekken en podcasts. Iedere bijdrage telt. En voor sponsors zijn er bijzondere mogelijkheden, zoals aanschuiven bij een podcast, zelf geïnterviewd worden of de caravan naar jouw locatie laten komen.

Doneer en help filosofie in beweging te brengen!

Meer informatie en doneren:
vrienden-isvw.nl/caravan

